

BENARES SANSKRIT SERIES;

A
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS

EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE

No 151

- 0 -

ज्यौतिषसिद्धान्तसंग्रहः ।

तत्र

पितामहसिद्धान्तः, वृद्धवसिष्ठसिद्धान्तश्च ।

वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयपुस्तकालयान्यक्षेण
महामहोपाध्यायविन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदिना संस्कृतः ।

JYAUTIŚHA SIDDHĀNTA SAMGRAHA;

A COLLECTION OF

ANCIENT HINDU ASTRONOMICAL WORKS.

PITĀMAHA SIDDHĀNTA &
VRIDDHAVASISHTHA SIDDHĀNTA

EDITED BY

MAHĀMAHOPĀDHYĀYA

VINDHYEŚVARĪ PRASĀDA DVIVEDĪ,

LIBRARIAN, GOVT SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

S. 551

Facsimile II.

BENARES.

PUBLISHED BY BRAJ BHOSHAN[†] DAS & Co,
C. K. ⁴²/₅ Thatheri Bazar, Near the Chauri.

Subject matter printed by Krishna Das Gupta at the

Benares Printing Press

AND COVER

Printed by Bhagavati Prasad B. A. at the Medical Hall Press,
Benares

1917.

अथ पितामहसिद्धान्तः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

पुष्कर उवाच ।

अथ भगवन्तं भुवनोत्पत्तिस्थितिसंहारकारकं
चराचरगुरुं प्रतियगस समाधिगम्य भृगुर्विज्ञापया-
मास । भगवन् ज्योतिःशास्त्रं विना गणितेन दुरवगाह-
मतो गणितविधिमाचक्ष्व । तमुवाच श्रीभगवान् । शृणु
वत्स गणितज्ञानम् । अनादिनिधनकालः प्रजापतिर्वि-
ष्णुः । तस्य ग्रहगत्यनुसारेण ज्ञानं गणितम् । तत्रार्कस्य
भागभोगः सौराहोरात्रम् । तिथिश्चान्द्राहः । अर्कोद-
यात् सावनः । चन्द्रनक्षत्रभोगेन नाक्षत्राहोरात्रम् ।
सावनाहोरात्रं नराणाम् । सार्कं तेषां दिनम् ।
व्यर्का रात्रिः । चन्द्रमसश्चान्द्रमासः पितृणामहोरात्रम् ।
तेषां कृष्णाष्टम्यामर्कोदयः । अमावास्यायां मध्याह्नः ।
शुक्लाष्टम्यामस्तसमयः । पौर्णमास्यामर्धरात्रम् । अर्कस्य
भगणभोगः दिव्याहोरात्रम् । तेषामर्कस्य मेघप्रवेशे
सूर्वोदयः कर्कटप्रवेशे मध्याह्नः । तुलाप्रवेशेऽस्तसमयः ।
मकरप्रवेशेऽर्धरात्रम् । मेपादिस्थे मध्यमे जीवे जीवमा-

नैराश्वयुजादयो वत्सरा भवन्ति । लङ्कायामर्कोदये
 चैत्रशुक्लप्रतिपदारम्भेऽर्कदिनादावश्विन्यादौ किंस्तुद्रादौ
 रौद्रादौ वारप्रवृत्तिः होरादिप्रवृत्तिश्च । लङ्कातश्च याव-
 न्मेरोर्याम्योत्तरा देशान्तररेखा तत् पूर्वणापरेण च ।
 लङ्कार्कोदये कालप्रवृत्तिः । लङ्काकोदयकालस्तन्मण्ड-
 लम् । स्वदेशविपुवाकोदयो विपुवन्मण्डलम् । प्रति-
 दिनं चरदलवशेनार्कोदयः क्षितिजोन्मण्डलम् ।

तत्रार्कभगणभोगेन सौराब्दः । तेषामब्दानां शून्य-
 प्रयनयनगुणवेदाः कलिः ४३२००० । द्विगुणं द्वापरः
 ८६४००० । त्रिगुणं १२९६००० चेता । चतुर्गुणं
 १७२८००० कृतम् । शून्यचतुष्टयैयमाग्निवेदाश्चतुर्युगम्
 ४३२०००० । एकशततिश्चतुर्युगानि मन्वन्तरम् । चतुर्द-
 शमन्वन्तराणि कल्पः । मन्वन्तराणां चाद्यन्तरालेषु कृत-
 युगप्रमाणां १७२८००० सन्धिः । एवं चतुर्युगसहस्रं
 कल्पः । कल्पे सप्त शून्यानि यमाग्निवेदाः ४३२००००००००
 रविभगणपरिवर्त्तनानि भवन्ति । यञ्चशून्यानि गुणाग्नि-
 पञ्चमप्रागपञ्च चन्द्रमसः ५७७५३३००००० । भौमस्य
 द्वयद्वयपञ्चाष्टयमाष्टपड्न्वयमयमलाः २२९६८२८५२२ ।
 बुधस्य वेदाष्टनवाष्टनवनवरसाग्निनवसप्तचन्द्राः
 १७९३६९६८६८४ । जीवस्य पञ्चपञ्चाब्धिपट्पक्षद्विकृत-

रसगुणाः ३६४२२६४५५ । शुक्रस्य यमनवाधिन-
 वाष्टान्नियमयमखगिरयः ७०२२३८८४६२ । सौरस्था-
 ष्टनवयमगिरिरसेपुपगमनवः १४६५६७२६८ । आदि-
 त्योच्चस्य गगनाष्टाब्जयः ४८० । चन्द्रोच्चस्थाष्टार्ध-
 वस्वर्यदिग्बस्वष्टवेदाः ४८८१०५८५८ । कुजमन्दस्य
 यमनवपक्षाः २६२ । बुधमन्दस्य द्वित्रिगुणाः ३३२ । जीव-
 मन्दस्य बाणशरवसवः ८५५ । शौक्रमन्दस्य गुणशर-
 त्वः ६५३ । सौरमन्दस्य शशिवेदाः ४१ । चन्द्रपातस्य
 वसुरसशशिरुद्राग्निदस्नानलयमलाः २३२३१११६८ ।
 भौमपातस्य महोदरर्तुयमलाः २६७ । बुधपातस्य चन्द्र-
 द्वर्वाः ५२१ । गुरोः पातस्य गुणरसाः ६३ । शुक्रपातस्य
 त्रिनववसवः ८६३ । सौरपातस्य वेदाष्टगराः ५८४ ।

अष्टशून्यानि यमनवरसखरविमुनिवसुनिशाकराः
 खकक्षा १८७१२०६८२०००००००० । सर्वग्रहाणां
 प्राग्यायिनां खकक्षाध्वनो यस्य भगणैर्भागो द्वियते
 तस्यैव कक्षायोजनानि लभ्यन्ते । यस्य बहवो भगणप-
 रित्रप्ताः तस्योपरि तस्य कक्षा । यस्याल्पा तस्याधः ।
 कक्षावर्गदशभागमूल कक्षाकर्णः । तद्रूर्ध्वेनोपरि भुवो
 यहावस्थानम् । कर्णवर्गस्य दशगुणस्य मूलं कक्षा । एवं
 सर्ववृत्तानां परिधिब्यासानयन्म् । यत्र च सर्वग्रहाणा-
 मेकत्वमेव दृग्गते सा खखरसेन्दयमकक्षा । खखर-

सेन्दुयमैर्यस्यैव कक्षा विभज्यते तस्यैव लिप्तायोजनानि
लभ्यन्ते । कल्पाध्वयोजनसमा खकक्षा । यदन्तः खं
वितिमिरं रविः करोति ।

खखाक्षतवोऽर्कमण्डलप्रमाणम् । खाष्टवेदाश्चन्द्र-
मसः । पञ्चदश भौमस्य । षट्पिर्बुधस्य । खाका जीवस्य ।
खखपमाः शुक्रस्य । त्रिंशत् सौरस्य ।

द्वादशदृश्यांशाश्चन्द्रमसः । सप्तदश भौमस्य । त्रयो-
दश बुधस्य । एकादश जीवस्य । नव शुक्रस्य । पञ्च-
दश सौरस्य ।

त्रिभागोनाश्चतुर्दश भागाः सूर्यस्य । एकत्रिंशत्
भागाः षट्त्रिंशत्लिप्तायुताश्चन्द्रमसः । सप्ततिर्भौमस्य ।
वसुरामा बुधस्य । गुणरामा जीवस्य । भवाः शुक्रस्य ।
त्रिंशत् शनैश्चरस्य एवं मन्दपरिधयः ।

भौमस्य शीघ्रपरिधिर्गुणवेदाब्धिभागाः । बुधस्य
भागा यमाग्निचन्द्राः । वसुरसा जीवस्य । वसु-
वाणदक्षाः शुक्रस्य । पूर्णाब्धयः सौरस्य । परिधिवशे-
नोर्ध्वमधश्च यङ्गतिर्ज्ञेया ।

खखरसेन्दुयमलानां २१६०० पञ्चवृत्तिभागः प्रथ-
मज्या । एवं प्रथमज्यायाः प्रथमजीवया भागमुद्ध-
त्यायाप्तं प्रथमज्यायाः शोधं द्वितीयं ज्यान्तरम् ।
प्रथमज्याद्वितीयज्यान्तरयोगो द्वितीयज्या । द्वितीय-

ज्यायाः प्रथमजीवाप्तं द्वितीयज्यान्तरात् संशोध्य
 तृतीयज्यान्तरम् । तद्द्वितीयज्यायोगस्तृतीयज्या ।
 ततः प्रथमजीवाप्तं तृतीयज्यान्तरात् संशोध्य चतु-
 र्थजीवान्तरम् । तत्तृतीयज्यायोगश्चतुर्थी ज्या ।
 तस्याः प्रथमजीवया भागमपहृत्यावाप्तं चतुर्थज्यान्तरात्
 संशोध्य पञ्चमज्यान्तरम् । तच्चतुर्थजीवायां दत्त्वा
 पञ्चमी ज्या । पञ्चमज्यायाः प्रथमजीवया भागम-
 पहृत्यावाप्तं पञ्चमज्यान्तरे संशोध्य षष्ठं ज्यान्त-
 रम् । तत्पञ्चमजीवायां दत्त्वा षष्ठी ज्या । ततः षष्ठ-
 ज्यायाः प्रथमजीवया भागमपहृत्यावाप्तं षष्ठज्यान्तरात्
 संशोध्य सप्तमज्यान्तरम् । तत् षष्ठजीवायां दत्त्वा सप्तमी
 ज्या । ततः सप्तमज्यायाः प्रथमजीवया भागमपहृत्यावाप्तं
 सप्तमज्यान्तरात् संशोध्य अष्टमं ज्यान्तरम् । तदन्तरं
 सप्तज्यायां दत्त्वा अष्टमी ज्या । ततः अष्टमज्यायाः प्रथ-
 मज्यया भागमपहृत्यावाप्तमष्टमज्यान्तरात् संशोध्य
 नवमं ज्यान्तरं स्यात् । तदष्टमजीवायां दत्त्वा
 नवमी ज्या । ततः नवमज्यया भागमपहृत्या-
 वाप्तं नवमज्यान्तरात् संशोध्य दशमं ज्यान्तरं
 स्यात् । तन्नवमज्यायां दत्त्वा दशमी ज्या स्यात् ।
 ततो दशमज्यायाः प्रथमज्यया भागमपहृत्यावाप्तं दश-
 मज्यान्तरात् संशोध्य एकादशज्यान्तरं स्यात् । तत्

दशमज्यायां दत्त्वा एकादशी ज्या स्यात् । तत् एकाद-
शज्यायाः प्रथमज्याहताया अवाप्तमेकादशज्यान्तरात्
संशोध्य तद् द्वादशज्यान्तरं स्यात् । तदेकादशज्यायां
दत्त्वा द्वादशी ज्या स्यात् । द्वादशज्यायाः प्रथमज्यया
भागमपहृत्यावाप्तं द्वादशज्यान्तरात् शोध्यं तत् त्रयोद-
शज्यान्तरं स्यात् । तत् द्वादशज्यायां दत्त्वा त्रयो-
दशी ज्या स्यात् । ततस्त्रयोदशज्यायाः प्रथमज्यया
भागमपहृत्यावाप्तं त्रयोदशज्यान्तरात् शोध्यं चतुर्द-
शज्यान्तरं भवति । तत् त्रयोदशज्यायां दत्त्वा चतु-
र्दशी ज्या स्यात् । ततश्चतुर्दशज्यायाः प्रथमज्यया भाग-
मपहृत्यावाप्तं चतुर्दशज्यान्तरात् शोध्यं पञ्चदशज्यान्त-
रम् । तत् चतुर्दशज्यायां दत्त्वा पञ्चदशी ज्या स्यात् ।
ततः पञ्चदशज्यायाः प्रथमज्यया भागमपहृत्यावाप्तं पञ्च-
दशज्यान्तरात् संशोध्यं षोडशज्यान्तरं स्यात् । तत्
पञ्चदशज्यायां दत्त्वा षोडशी ज्या स्यात् । ततः षोडश-
ज्यायाः प्रथमज्यया भागमपहृत्यावाप्तं षोडशज्यान्तरात्
शाध्यं सप्तदशज्यान्तरम् । तत् षोडशज्यायां दत्त्वा
सप्तदशी ज्या स्यात् । ततः सप्तदशज्यायाः प्रथमज्यया
भागमपहृत्यावाप्तं सप्तदशज्यान्तरात् शोध्यमष्टादश-
ज्यान्तरम् । तत् सप्तदशज्यायां दत्त्वाऽष्टादशी ज्या
स्यात् । ततोऽष्टादशज्यायाः प्रथमज्यया भागमपहृत्या-

वाप्तमष्टादशज्यान्तरात् शोध्यमेकोनविंशज्यान्तरं
 स्यात् । तदष्टादशज्यायां दत्त्वा एकोनविंशी ज्या स्यात् ।
 तत एकोनविंशज्यायाः प्रथमज्यया भागमपहृत्यावाप्त-
 मेकोनविंशज्यान्तरात् शोध्यं विंशज्यान्तरं स्यात् ।
 तत् एकोनविंशज्यायां दत्त्वा विंशतिज्या स्यात् ।
 ततो विंशतिज्यायाः प्रथमज्यया विभज्यावाप्तं विंश-
 ज्यान्तरात् शोध्यं एकविंशज्यान्तरं स्यात् तत्
 विंशज्यायां दत्त्वा एकविंशी ज्या स्यात् । एकविं-
 शतिज्यायाः प्रथमज्यया भक्तमवाप्तमेकविंशज्यान्तरे
 शोध्यं द्वाविंशज्यान्तरं स्यात् । एकविंशज्यायां
 दत्त्वा द्वाविंशी ज्या स्यात् । ततो द्वाविंशज्यायाः प्रथ-
 मज्यया भक्तं लब्धोनद्वाविंशज्यान्तरं त्रयोविंशज्यान्तरं
 स्यात् । तद् द्वाविंशज्यायां दत्त्वा त्रयोविंशी ज्या
 स्यात् । ततः प्रथमज्यावाप्तं त्रयोविंशज्यान्तरात् संशोध्यं
 चतुर्विंशज्यान्तरं स्यात् तत् त्रयोविंशज्यायां दत्त्वा
 चतुर्विंशज्या स्यात् ।

खखरसेन्दुयमाः स्वकक्षाया व्यासार्धं स्यात् ।
 तदेवानुपदव्यासेन ज्यान्तराणां व्यस्तानामन्तराल-
 योगे चतुर्विंशतिः शरा भवन्ति । क्रमज्याकृति-
 व्यासार्धवर्गतः शोष्या तन्मूलं तत्कोटिज्या । कोटिज्योनं
 व्यासार्धं शरः । यासां लिप्तानां जीवा क्रियते तत्के-

न्द्रस्य राशित्रयं पदाख्यम् । प्रथमपदे तदेव । द्वितीय-
 पदे तद्रूनं षड्भम् । तृतीयपदे षड्भोनकेन्द्रम् । चतुर्थ-
 पदे चक्राद्रूनं ज्याकेन्द्रम् । लिप्ता राशिलिप्ताष्टभागेन
 भाज्याः । लब्धाङ्गसमा ज्या स्याप्या । अवशेषमनन्तर-
 ज्यान्तरेण शुण्येद्वाराशिलिप्ताष्टभागेन विभजेत्तत्त्वं
 स्थापितजीवायां दत्तेष्टज्यासिद्धिः । कालप्रमाणेभ्यो
 लिप्तात्वेन परिकल्पितेभ्यो जीवा कार्या । अभीष्टजीवाती
 यावन्ति ज्यान्तराणि शुद्ध्यन्ति तावन्ति शोध्यानि ।
 अवशिष्टं राशिलिप्ताष्टभागहतं ज्यान्तरेण विभजेत्
 तत्त्वंख्याहतराशिलिप्ताष्टभागलिप्तासु क्षिपेत् चाप-
 भागाः स्युः । शरान्तरैरेवं शरचापभागाः । भागचतुर्विं-
 शतिज्या परमापक्रमज्या । मेपादिस्थो विषुवस्लेखास्थो
 ग्रहो भवति । कुलीरस्थोत्तरेण परमापक्रमान्त-
 रस्थो भवति । तुलादिस्थो विषुवस्लेखास्थः । मका-
 रादिस्थो दक्षिणेन परमापक्रमान्तरेण भवति । ग्रहज्यां
 परमापक्रमज्यया हतां व्यासार्धेन विभजेत्तत्त्वं
 क्रान्तिज्या । तच्चापं क्रान्तिः क्रमसिद्धा । तत्र
 ग्रहाणां कर्कटादि दक्षिणायनं मकराद्युत्तरम् ।
 मेपाद्युत्तरगोलः । तुलादिर्दक्षिणगोलः । गोलवशे-
 नापक्रमदिक् । स्फुटग्रहज्यां परगशरहतां व्यासा-

र्धनं विभजेत् । लब्धं क्रान्त्यग्रे शरो ग्रहाणामर्कवर्ज्य-
मुत्तरे दक्षिणे च विक्षिप्तिरस्ति ।

अथ चन्द्रादीनां मध्यमविक्षेपाः । शून्यमुनिय-
माः २७०, शून्याशाः ११०, यमशरेन्द्वः १५२, रसा-
गा. ७६, षड्गुणेन्द्वः १३६, खाग्निभुवः १३० । चन्द्र-
पातयोगकेन्द्रजीवां चन्द्रमध्यमविक्षेपहतां व्यासा-
र्धनं विभजेत्लब्धं चन्द्रस्फुटविक्षेपः । तात्कालिक-
स्फुटग्रहस्फुटपातयोगज्यां भौमजीवसौराणां मध्य-
विक्षेपहतां स्फुटान्त्यकर्णेन विभजेत्लब्धं तेषां
स्फुटविक्षेपः । बुधशुक्रयोस्तु तात्कालिकशीघ्रोच्चस्फु-
टपातयोगज्यां स्वमध्यविक्षेपहतां स्फुटान्त्यशीघ्र-
कर्णेन विभजेत्लब्धं तयोः स्फुटविक्षेपः ।
क्रान्तिचापस्फुटविक्षेपयोर्दिगैक्ये योगो भेदे वियोगी
यद्दिक् शिष्यते सा स्पष्टक्रान्तिः । तस्या योगवि-
योगतः शिष्यते या दिक् तद्गोलस्थो ग्रहो भवति ।
एवं ग्रहाणामुत्तरेषु दक्षिणेन च गतिर्ज्ञेया ।
भक्षत्रशेनोदयास्तमयौ कुर्वन्तः पश्चिमेन यान्ति
पूर्वां व्रजन्तो भगणपरिवर्तान् कुर्वन्ति । तत्र च
सूर्योच्चपातैः सममेव लङ्कादक्षिणोत्तरं गत्वा
माल्गुनान्ते सर्व एव कल्यादावकीटये मीनमेष-
सन्धिगा भवन्ति कल्यावसाने च । मेषप्रवेशे वा-

भानोर्गगनमध्यवर्तिन्यादित्ये हादयाङ्गुलशङ्कुना समा-
 वनौ छाया ग्राह्या । तद्वर्गे व्यासार्धवर्गहते
 छायाशङ्कुवर्गयोगेन विभृजित्त्वध्वमक्षज्यावर्गो भवति ।
 तत्पदमक्षज्या तद्वर्गं स्वदेशाक्षांशाः । तान् राशि-
 त्रयादपास्य स्वदेशावलम्बको भवति । तज्ज्या
 लम्बज्या । त्रिज्यावर्गस्य क्रान्तिज्यावर्गो नस्य-
 पदं स्वाहर्व्यासार्धम् । तस्य च क्रान्तिवर्गेन
 दिक् । स्वक्रान्तिर्विषुवच्छायाहता शङ्कुहता
 क्षितिज्या । त्रिज्याहता सा स्वाहर्व्यासार्धमाजिता
 चरज्या । तदनुचरार्धप्राणाः । तद्वर्गटिकाभिः
 पञ्चदशवटिका युता दिनार्धम् । एवमूना रात्र्यर्धम् ।
 एवमुत्तरगोले । दक्षिणे व्यस्तम् । एकद्वित्रिराशि-
 ज्यानां वर्गाः स्वस्वक्रान्तिज्यावर्गोनास्तन्मूलानि व्यासा-
 र्धगुणितानि स्वस्वाहर्व्यासार्धभागहारः । अत्राप्तध-
 नुपामधोऽधः शोधनेन व्यक्षराशुदयप्राणा मेपटपभमि-
 धुनानां क्रमेण । कर्कसिंहकन्यानामुत्क्रमेण । तुला-
 वृश्चिकधनुर्धराणां क्रमेण । मकरकुम्भमीनानामु-
 त्क्रमेणोदयाः । मेपटपभमिधुनादिर्जावाभ्यश्चरप्राणाः
 कर्त्तव्याः । तेषामधोऽधः शोधनेनैकद्वित्रिराशिच-
 रप्राणाः । तैः क्रमेण मेपटपमिधुनोदयप्राणा
 हीनाः । उत्क्रमेण कुलीरसिंहकन्याना युक्ताश्च ।

ते स्वदेशराशुदयप्राणा भवन्ति । त एव व्युज्ज-
 मेण तुलादीनां मीनान्तानामपि । अभीष्टदिने
 मध्याह्ने छायाग्रमूलं याम्योत्तरा । तन्मूलाग्रोपरि-
 रेखामत्स्यमुखपुच्छरेखा प्राच्यपरा । आदित्यचन्द्रयो-
 रन्वतरस्य देशान्तरकर्म विना ग्रहणं कार्यम् ।
 तद्यथाऽऽगते काले यदि भवति तदा रेखामध्ये
 स्वदेशो ज्ञेयः । अथादौ रेखापश्चात् । पश्चात्
 प्राक् । तत्कालान्तरं पष्टिहृतं पञ्चभिः सह-
 स्रैर्भजेत्त्रयं देशान्तरयोजनानि । ग्रहस्यार्धरा-
 चान्मध्याह्नं यावत् पूर्वकपालः । मध्याह्नादर्ध-
 रात्रं यावदपरकपालः । तत्रार्कस्य कंचित् कालम-
 बलम्य छायाद्वयं गृह्णीयात् । तत्कर्णो व्यत्यासेन ।
 शङ्कुप्राच्यपरान्ते तयोरन्तरं विपुवद्भाया ग्रहणम् ।
 इष्टेऽह्नि इष्टदिनवैपुवभाजान्तरम् । एकदिगभिसुखी-
 भ्यश्छायाभ्यो भिन्नाभ्यो युक्तः सूर्यापक्रमः । तेन
 त्रिज्या हता परमापक्रमज्यया विभजेत्त्रयवचा-
 पमर्कः प्रथमपदे । द्वितीये षड्भ्यः शुद्धः ।
 तृतीये षड्भ्युक्तः । चतुर्थे चक्रात् शुद्धः । विपुवच्छा-
 यातः तरुणां छाया हीयमाना । प्रथमपदे ।
 कना षट्त्रिंशती द्वितीयपदस्ये । षट्त्रिंशत्यधिका
 तृतीयपदस्ये । हीयमानाऽधिका । चतुर्थपदस्ये ।

एवमतीतदिवसार्कस्य तदर्कस्य विवरं स्फुट-
 भुक्तिः । आदित्योदयास्तमयाद्वा चन्द्रोदयं दृष्ट्वा लग्न-
 वत् साधितोऽर्कस्तेन कालेन चन्द्रमा भवति । चन्द्रान्न
 क्षत्रज्ञानम् । चन्द्रार्कविवरात् तिथिविज्ञानम् ।
 तस्माद्दृग्गणः । स्फुटार्काद्द्विपरीतकर्मणा मध्य-
 मार्कः । सौरजीवयोश्चारात् संवत्सरः । चन्द्रवत्
 सर्वग्रहक्रिया । ग्रहेभ्यो वा कल्पगतकालज्ञानम् ।
 एवं कालपरिच्छेदः ।

अश्विन्यादीनां ध्रुवका राश्याद्याः । खम् ०, अष्टौ

८ । खम् ०, खयमाः २० । शशी १, मुनयः ७, अष्टयमाः
 २८ । शशी १, नवेन्दवः १६, अष्टयमाः २८ । पक्षौ २,
 गुणाः ३ । पक्षौ २, शैलाः ७ । गुणाः ३, गुणाः ३ ।
 गुणाः ३, षोडश १६ । चौणि ३, अष्टादश १८ । वेदाः
 ४, रन्धाणि ६ । वेदाः ४, सप्तयमाः २७ । शराः ५,
 शराः ५ । शराः ५, नखाः २० । रसाः ६, गुणाः ३,
 पुष्करम् ० । रसाः ६, नवेन्दवः १६ । शैलाः ७, पक्षौ
 २, शराः ५ । मुनयः ७, मनवः १४, भूतानि ५ ।
 सप्त ७, नवेन्दवः १६, पञ्च ५ । अष्टौ ८,
 चत्वारः ४ । अष्टौ ८, नव ६, वसवः ८, नव
 नखाः २० । अष्टौ ८, तप्त्यानि २५ । नव ६,
 वसवः ८ । नव ६, नखाः २० । दश १०, नखाः २० ।

दश १०, षड्यमाः २६ । शर्वाः ११, मनवः १४,
खचन्द्राः १० ।

अथैतेषां विक्षेपाः । दश १०, द्वादश १२, पञ्च ५,
पञ्च ५, दश १०, एकादश ११ षट् ६, खं०, सप्त ७, खं०,
द्वादश १२, त्रयोदश १३, एकादश ११, द्वौ २, अष्टत्रिं-
शत् ३८, (१) सार्धं त्रीणि ३ । ३०, सार्धं षो ८ । ३०,
सत्रिभागाः पञ्च ५ । २०, पञ्च ५, द्विषष्टिः ६२,
त्रिंशत् ३०, षट्त्रिंशत् ३६, खं०, चतुर्विंशतिः २४,
षड्विंशतिः २६, अन्यं०, च ।

तत्राश्विनीभरणीकृत्तिकापुनर्वसुपुष्यमघाभाभ्याथ-
म्णस्वातीवैश्वदेवाभिजिच्छ्रवणधनिष्ठाजाह्विर्बुध्न्यरेव-
तीनामुत्तराः । रोहिणीसौम्याहिसार्पहस्तचित्रा-
विशाखामैत्रेन्द्रमूलाप्यत्रारुणानां याम्याः । रिवत्यु-
दयः प्राची । सर्वस्य महती योगतारा । राशि-
द्वयं सप्तविंशतिभागा अगस्त्यध्रुवकः । षट्सप्तति-
भागैस्तस्य याम्यो विक्षेपः ।

अथ भौमादीनां वक्रकेन्द्राणि राश्यादीनि ।
पञ्च ५ मनवः १४ खम् ० । वेदाः ४ षड्यमाः २६
खम् ० । वेदाः ४ पञ्च ५ खम् ० । पञ्च ५
पञ्चदश १५ खम् ० । वेदाः ४ त्रयोदश १३

खम्० । अथानुगकेन्द्राणि । षट् ६ षोडश १६

खम्० । सप्त ७ वेदाः ४ खम्० । सप्त ७

पञ्चयमाः २५ खम्० । षट् ६ पञ्चदश १५

खम्० । सप्त ७ सप्तदश १७ खम्० ।

अथ पूर्वोदये केन्द्राणि खम्० अष्टयमाः २८ ।

षट् ६ पञ्चविंशतिः २५ । खं० मनवः २४ । षट् ६

शुंशाः ३१ खम्० । सप्तदश १७ ।

अथ पश्चादस्तमयकेन्द्राणि । एकादश ११

द्वौ २ । पञ्च ५ पञ्च ५ खम्० । एकादश ११

षोडश १६ । पञ्च ५ शप्तविंशतिः २७ । एकादश ११

त्रयोदश १३ ।

अथ बुधशुक्रयोः (१) पूर्वोस्तमयकेन्द्रे । दश १०

दश १० खम्० । एकादश ११ षट् ६ ।

चत्वारि शुन्यानि पञ्चवेदरसाग्नियमपक्षाष्टश-

रेन्दवः १५ २२ २३ ६४ ५००००० कल्पे नक्षत्रोदयाः ।

त एवाकर्मभगणोनाः कुदिवसाः । अकर्मभगणा द्वाद-

शहतास्तन्मासाः । ते च त्रिंशद्गुतास्तद्विवसाः ।

चन्द्रभगणाः सप्तविंशतिहता नक्षत्रदिवसाः । भग-

णान्तरमर्केन्दोद्यान्द्रमासाः । ते च त्रिंशद्गुणास्तद्वि-

(१) बुधशुक्रयोः पश्चिमोदयकेन्द्राणि एक. १ विंशति. २० । सप्त
षड्विंशति. २४ । नक्षत्र कुदिवसि ।

वसाः । चान्द्रमासाः सूर्यमासीना अधिमासाः ।
चान्द्रसावनान्तरमवमानि ।

इति विशुधर्माक्षरे पितामहसिद्धान्ते उपकरणाध्यायः ।

अथ यथाकालं गतमनवस्त्वेकसप्ततिहताश्चतस्र्यु-
गाब्दहताः कार्याः । तेषु छतप्रमाणं क्षेप्यम् ।
तदेव तत्र भूयोगतसंख्याहतं च । ततो वर्त्तमानयुगाच्चै-
त्रप्रारम्भे गताब्दानि । एवं खेष्टकालाब्दगणो
भवति । स द्वादशहत्सैत्रसितादिमासयुतस्त्रिंश-
द्गुणो गतसितादितिथिसहितः कार्यः । एवं सौ-
रदिनगणो भवति । तं पृथक् कल्याधिमासहतं
कल्परविदिनैर्भजेत्स्वयं गताधिमासाः । तैस्त्रिंशद्गु-
णैरर्काहर्गणे युक्ते चान्द्राहर्गणो भवति । तं
पृथक् कल्पावमहतं कल्पचन्द्रदिनैर्विभजेत्स्वयं
गतोनरात्रिः । तैश्चन्द्राहर्गणं जनः सावनाहर्गणो
भवति । अधिमासशेषकस्य कल्परविमासैर्हते
एष्याधिमासक्रगतदिनादिः कालो लभ्यते ।
अधिमासशेषं कल्परविदिनेभ्यः शोध्यमवशेषस्य
कल्याधिमासैर्भागे हते एष्याधिमासे एष्य-
कालो लभ्यते । अवमशेषस्य कल्पोनरात्रैर्भागे
हते एष्योनरात्रकालः । अवमशेषं चन्द्रदिनेभ्यः
संशोष्य कल्पोनरात्रैर्भागे हते एष्योनरात्रकालः ।

संवत्सरात् पञ्चहृतात् अवशिषो वत्सराद्यो ज्ञेयः ।
 आदित्यचन्द्रो भौमो बुधो जीवः सितः सौर-
 येति क्रमो ग्रहाणाम् । संवत्सरात् सप्तहृताव-
 शेषं चतुर्थक्रमेण संवत्सराधिपो भवति । चन्द्रा-
 ब्ददिनगणात् सप्तहृतात् ब्रह्मेशैव दिवसाधिपा ।
 चन्द्रदिनगणात् अशोत्यधिकशतहृतात्सप्तहृत-
 मवशेषं पर्वप । ब्रह्मचन्द्रेन्द्रवैश्रवणाग्नियमेशाश्च
 पर्वपाः । दिनगणमिष्टग्रहभगणगुणं भूदिनैर्विभजि-
 त्त्वं भगणादिर्लङ्कार्कोदये ग्रहो भवति । चर-
 मितकालेन ग्रहस्यैकदिवसमुक्तिं सगुण्य पृथ्या विभ-
 जित्वाप्तं रव्युदये ऋणम् । अस्तमिते घनम् ।
 एवमुत्तरगोले । दक्षिणगोले विपरीतम् ।
 देशान्तरयोजनानि पृथ्या संगुण्य पञ्चभिः सह-
 स्वैर्भजित्त्वं रेखाप्राग्भागे शोध्यम् । अपरस्मिन्
 देयम् । एवमिष्टदेशे दृष्टकाले ग्रहो भवति ।
 तत्कालार्कचन्द्रौ मन्दकर्मणैव स्फुटौ कार्यौ ।
 भौमः कर्मचतुष्टयेन । मन्दं शीघ्रं मन्दं
 शीघ्रमिति कर्माणि । अन्येषां शीघ्रमन्दक-
 र्माणि । तत्र भौमो मन्देन संस्कार्यः । तच्छी-
 घपरिधिश्च । शुक्रस्य परिधिद्वयमपि । तत्र भौ-
 मजीवसौराणामर्कः शीघ्रः स्वयं मध्यमाः ।

बुधशुक्रयोरर्को मध्यमः स्वयं शीघ्रौ । शीघ्रो
 ग्रहोनः केन्द्रग्रहश्च मन्दोनः । भौमशीघ्रकेन्द्रपद-
 भुक्ताभुक्तयोरल्पस्य जीवां चतुर्भिः शतैर्गुणितौ
 द्वादश्या जीवया विभजेत् लब्धेन केन्द्रे मकरा-
 दिगे भौममन्दं युतं कार्यं कर्कटादिगे चोन-
 मिति । शुक्रमन्दकेन्द्रज्या सार्धराशिज्या हृता
 लब्धेन तन्मन्दपरिधिहूनः स्पष्टो भवति । तस्यैव
 शीघ्रकेन्द्रज्यां व्यासार्धपञ्चदशांशेन विभजेत्ल-
 ब्धेन युतः शुक्रकेन्द्रपरिधिः स्पष्टो भवति ।
 मन्दकेन्द्रात् जीवा भुजज्या । त्रिराशिरहितात् की-
 टिज्या । कोटिभुजज्ये स्वमन्दपरिधिहृते खरसा-
 न्निभिर्विभजेत् लब्धे भुजकोटिफले । मकरा-
 दिकेन्द्रे कोटिफलं व्यासार्धे दद्यात् कुलीरादिकेन्द्रे
 शोधयेत् कोटिर्भवति । भुजो भुजफलम् । कोटि-
 भुजवर्गयोगमूलं कर्णः । व्यासार्धहृतां भुजज्यां
 स्फुटकर्णेन विभजेत् लब्धस्य चापं फलकलाः ।
 मेयादिकेन्द्रे ग्रहे शोघ्यास्तुलादिकेन्द्रे देयाः । भौमस्य
 प्रथमे मन्दकर्मण्यर्धोक्तताः । एवं मन्दस्फुटं ग्रहं
 शीघ्रोच्चादपास्य केन्द्रं कृत्वा एतदेव शीघ्रपरि-
 विना कर्म कुर्यात् । तत्फलं मन्दस्फुटे ग्रहे
 मेयादिकेन्द्रे धनं तुलादौ ऋणं भौमस्य प्रथमे

शीघ्रकर्मण्यधीकृतम् । एवं स्फुटग्रहो भवति ।
 तस्मात् पुनरपि केन्द्रं कृत्वा मध्यमेव ग्रहं भूयोभूयः
 संस्कुर्यात् यावद्विशेषः स्फुटग्रहो भवति । बुध-
 सितपातौ विपरीतेन मन्दफलेन स्फुटौ कार्यौ ।
 भौमजीवसौराणां शीघ्रान्त्यफलेनानुलोमेन । अतीत-
 वर्त्तमानस्फुटग्रहान्तरं स्फुटभुक्तिः । अर्कफलं स्फुट-
 भुक्तिहतं भवनकलाभिर्लब्धं कर्म केन्द्रवशेन ग्रहे
 घनर्णं योज्यम्-। अन्यशीघ्रकर्माविशेषकेन्द्रस्य वक्रा-
 दिकेन्द्रस्य, चान्तरस्फुटभुक्तिशीघ्रभुक्त्यन्तरेण विभ-
 जित् । लब्धो वक्रादेर्दिनादि. कालो ध्रुवककेन्द्रे. धिके
 ण्यः शीघ्रकेन्द्रेऽधिकेऽतीतः ।

इति विष्णुधर्मोत्तरे ज्योतिषशास्त्रे ग्राह्यतिसाधनाध्यायः ।

स्फुटग्रहं लिप्सोक्तमष्टभिः शतैर्भजित्त्वर्थं

ग्रहेण भुक्तानि अश्विन्यादिनक्षत्राणि । शेषं

स्फुटभुक्त्या विभजित्त्वर्थदिनादिकालो नक्षत्रप्रवे-

शात् । अवशिष्टमष्टशतेभ्यः संशोष्यावशेषात् प्राक्क-

त्कालो नक्षत्रस्थिते राशौ भुक्तांशाद्भुक्तांशाद्वा स्फुट-

भुक्त्या विभजित्त्वर्थं दिनादिः संक्रान्तेर्गतैष्यः कालः ।

अथ योजनकर्णार्धं ग्रहप्रमाणविष्कम्भयोजनानि

व्यासार्धहतानि स्फुटयोजनकर्णार्धेन विभजित्त्वर्थं

स्फुटग्रहप्रमाणव्यासकलाः, । स्फुटार्ककर्णार्धं यो-

जनानि पञ्चसहस्रिकपरिधिकर्णेनानि तेनैव
 गृणितानि रविव्यासेन तदूनेन विभजेत्तद्वधं
 भूच्छाया । स्फुटशशिकर्णार्धेन पञ्चसहस्रिकस्वपरिधेः
 कर्णोहतं भूच्छाया विभजेत्तद्वधं व्यासार्धगुणं
 स्फुटचन्द्रकर्णार्धेन विभजेत्तद्वधं राज्ञमानकलाः ।
 ग्रहमानस्यार्धकलाः षष्टिगुणा भुक्त्या विभजे-
 त्तद्वधं संक्रान्तिकालात् प्रागपरेण पुण्यका-
 लः । अर्कोनचन्द्रास्त्रिणीकृताद्व्योमयमसप्तभक्तात्
 शुक्लप्रतिपदादिगता तिथिः । शेषात् षष्टिगुणद् भुक्त्या-
 न्तरहृतादृषटिकादिः कालः । कृष्णचतुर्दश्यन्तार्धे
 सदैव शकुनिः । अमापूर्वार्धे चतुष्पदम् । द्वितीये
 नागः । प्रतिपदाद्वर्धं किंसुप्तः । अर्कोनचन्द्रलिप्ताः
 खरसाम्निभिर्भजेदवशेषा तिथिवत् कालः लब्धा-
 देकोनात् सप्तहृतादवशेषं चवात् करणम् ।
 चन्द्रार्कयोगे लिप्तीकृतेऽष्टमभाजिते लब्धं त्रिष्कु-
 म्भादिगतयागाः । अवशेषाद्भुक्तियोगेन तिथिवद्
 गतगम्यकालस्तेन चन्द्रार्कयोः क्रान्तिसाम्यम् ।
 तत्र व्यतीपातो भिन्नायने गोलैक्ये । वैधृतिः
 समायने गोलभेदे च । ध्रुवौ चन्द्रार्कयोगान्तरे
 चन्द्रार्कयोगाधिक्येऽधिकात्रिति(१) ततोऽर्धात् क्रान्ति-

(१) सप्तमोऽथ पादोऽविनादेऽस्त्येति ।

स्तात्कालिकपातेन चन्द्रात् स्फुटक्रान्तिः । प्रथम-
 तृतीयपदान्तस्ये चन्द्रे चन्द्रस्यैवा क्रान्तिर्यदोना
 भवति तदा क्रान्तिमास्याभावः । प्रथमतृतीयप-
 दस्ये चन्द्रसि । तदपक्रमसाध्ये गतैव्यः क्रान्तिसाम्य-
 कालोऽन्यथाऽतीतः । द्वितीयचतुर्थपदस्येऽन्यथा ।
 विज्ञेयेण स्वक्रान्तिदिशुत्पत्तौ चन्द्रापक्रममधिकानं
 कल्पयेत् । क्रान्त्योर्युतिरन्यदिशोरैकदिशोरन्तरं
 व्यतीपातेऽन्यथा वैद्यते प्रथमाख्यः । एवमिष्टकालि-
 कैर्कचन्द्रपातैर्द्वितीयाख्यस्ततः प्रथमद्वितीयकालयो-
 र्द्वयोरैव्योऽतीतो वा पातस्तयोरन्तरमन्यथा यो-
 गोऽयं हारः । प्रथमगुणस्येष्टकालस्य तेन कालेना-
 सकृद्वितीयं कृत्वा विशेषकर्मणा स्फुटः कालः
 साध्यः स व्यतीपातमध्यकालः । आदित्यचन्द्रमानयोगः
 पृष्टिगुणो भुक्त्यन्तरेण हृतो लब्धा स्थितिगिति ।

इति विशुधर्मोत्तरे ज्योतिषशास्त्रे तिथिनक्षत्रप्रकरणं नामाध्यायः ।

दिनगतशेषाल्पकालस्योत्तरर्गले चरार्धहीनस्य
 दक्षिणे युतस्य जीवाऽहोरात्रव्यासार्धहता त्रिज्या
 हृता गोलत्रिपर्यये त्रिज्या(१)युतो नम्बेदः । छेदोऽव-
 लम्बकज्या इतस्त्रिज्याविभाजितः शङ्कुः । शङ्कुवर्ग-
 हीनस्य त्रिज्यावर्गस्य पदं हाज्या हादशहता शङ्कु-

(१) त्रिज्यावर्गहाज्यावर्गस्य पदं मयित्यत्रम् ।

हृता इष्टमाध्याह्निकार्कक्रान्त्यक्षसंयोगवियोगशेषं दक्षि-
 षोत्तरगोलयोरनष्टं तद्वाशित्रयादपास्य तज्ज्या भाग-
 हारः । द्वादशहताया अनष्टजीवाया लब्धं माध्याह्निकी
 छाया । त्रिज्यार्कघातो मध्याह्नछायाभागापहारविभक्त-
 स्तत्कर्णः । विषुवत्कर्णाहतां त्रिज्यां स्वेष्टच्छायाकर्णेन
 विभजेत् लब्धमुत्तरदक्षिणगोलयोः क्षितिज्यायुतीनं व्या-
 सार्धिताडितं स्वाहोरात्रार्धेन विभजेत् लब्धचापं गोल-
 विपर्ययाच्चरदलयुतीनं दिवसस्य गतं शेषं वा भवति ।

इति विष्णुधर्मोत्तरे ज्योतिःशास्त्रे छायाप्रकरणम् ।

इष्टकालस्फुटार्कराशिभुक्तलिप्तास्तदन्तराशुदयप्रा-
 णहतागृहलिप्ताभिर्विभजेत् लब्धमर्कक्रान्तराशिभुक्त-
 कालस्तद्रेष्टकालप्राणेभ्योऽपास्यावशेषाद्भुक्तराशुदयप्रा-
 णा अपास्याः भोग्यकालेनानन्तरराशुदया अपास्याः ।
 अर्कराशुदयो देयः । विंशद्गुणितशेषादशुद्धराशुद-
 याप्तभागाद्यम् । एवं राशिगतकाललग्नोदयाः षड् रा-
 शियुतार्कार्कभुक्तगतायाः काले लग्नाच्च । लग्नाद्भुक्तक-
 लाभ्यः कालयोगे तदन्तरराशुदये युते लग्नोदयकालः ।

इति लग्नप्रकरणं नामाध्यायः ।

भौमजीवसौरा मन्दाः । शीघ्रौ बुधसितौ वक्रौ
 मन्दौ अन्यथा शीघ्रौ । मन्दग्रहाः कातरगाः । काल-
 दृश्यादृश्यांशेन यदा तदा पूर्वार्धोदयस्तस्य भावी

ऽन्यथा वृत्तः । तद्वत् शीघ्रस्य पश्चार्धे विपर्ययात् तस्यैव
 प्राक्पूर्वार्धोदयास्तमयकोदयिको ग्रहः पश्चार्धे तदाऽस्त-
 मयिकः । तात्कालिकस्फुटविक्षेपमक्षज्याहतं व्यासार्धेन
 विभजेत् लब्धं ग्रहे औदयिके ऋणमस्तमयिके धनम् ।
 उत्तर्विक्षेपं परमापक्रमेण विभजेत्लब्धमयनविक्षेपेभ्यः
 शोध्यमन्यथा देयम् । एवं ग्रहोदयास्तलग्ने भवतः । ततो
 ग्रहान्तरालग्नवत् कालः । कालांशग्रहातरांशान
 भुक्तयन्तरेण भागमपहरेत् । ग्रहे वक्रिणि भुक्तियोगे
 लब्धं दिनादि फलमुदयास्तमयस्य । एवं नक्षत्राणां
 तेषां द्वादश दृश्यादृश्यांशः । अगस्त्यध्रुवके दृक्
 र्मद्वयं कृत्वा तद्वटिकाद्वयेन राश्युदयं वर्धयेत् ।
 तादृशोऽर्कऽगस्त्योदयः । चक्रोनोऽस्तमयः । प्रति-
 दैवसिकमिष्टकाल उदयो ग्रहाक्रान्तलग्नवशेनेति ।

इति विष्णुधर्मे उदयास्तप्रकरणं नाम ।

सोदयास्तविलग्ने चन्द्रार्कयोः कार्ये । ततश्च-
 न्द्रोदयास्तौ साध्यौ । इष्टकालिकचन्द्रार्कस्य क्रान्तिं
 विज्यागुणां लम्बज्यया विभजेत् । लब्धे च ग्रहे
 क्रान्तिदिग्वशेन । ततोऽर्कचन्द्रशङ्कु कार्यौ । पृथक्
 शङ्कुहतामक्षज्यां लम्बकेन विभजेत् लब्धे शङ्कुतले
 ते चोत्तरे । सरात्रौ दिवसे याम्ये द्वादशशङ्कुतलयोर्दिग्गै-
 व्ये योगी दिग्भेदे वियोगः । पृथक् बाहः । तयो-

दिगैक्ये वियोगोऽन्यथा योगः स्फुटवाञ्जः । स्वदृग्-
 ज्यावर्गभुजज्यावर्गविश्लेषपदयोगः कपालभेदे ऐक्ये
 वियोगः । प्रवसांगज्या । दिगैक्ये विश्लेषो दिग्भेदे युतिः ।
 द्वितीयाप्रथमावर्गयोगपदं कोटिः । कोटिवाञ्जवर्गयो-
 गमूलं कर्णः । अर्कोनाचन्द्रात् केन्द्रम् । तस्मात् ज्या
 केन्द्रमानघ्नी नवत्या हृता सितं केन्द्रे चतुर्थप्रथ-
 मपदस्ये । द्वितीयतृतीयपदस्ये कृष्णम् । इन्द्रमानचतुर्भा-
 गशतं सितेन्द्रमानदलावलब्धेन पृथग्युतं सूत्रं स्वदि-
 नात् गतशेषाल्पकालेन मिश्रितस्वदिनावलब्धं छेदः ।
 ततश्छेदविभाजितात् सितात् सितेन्द्रमानभुजकोटिसू-
 त्राण्यङ्गुलतां यान्ति पूर्वापराशाभिमुखं केन्द्राद्याद्यप-
 दगे सितं शृङ्गं परिलिखेत् । एवं द्वितीयतृतीयगे
 कृष्णं त्रिम्बम् । चन्द्रमर्कं परिकल्प्य ततोऽर्काद्याथा शशी
 तथा भुजो देयः । तदग्रात् स्वाभिमुखे ततः कोटिः ।
 ततस्तदन्तलम्बेन पूर्वान्तं पुनस्तत् कुर्यात् यावद्विशेषं
 लब्धेन स्यात् । (१) इति लम्बनसंस्कृते ते
 तिथ्यन्ते ग्रहणमध्यमः । चन्द्रवत् कल्पितविवि-
 भात् स्वक्रान्तितोऽक्षेऽधिके सौम्याऽन्यथा याम्याऽव-
 नतिः । तात्कालिकचन्द्रविश्लेषावनत्योर्दिगैक्ये योगो
 दिग्भेदे वियोगः स्फुटविश्लेषः । तेन स्थितिमर्दे भदलो-

नयुतैर्ग्रहेः स्पर्शनिमीलनमीलकालिकैर्लम्बनानि कार्या-
णि । मध्यलम्बनस्य च दिगैक्येऽन्तरं भेदे योगः फल-
म् । तेन मध्यमास्थत्यन्तरत्रिचन्द्रावेष युतौ स्वकालिकौ
स्फुटौ भवतः । लम्बनेन हीने स्थितित्रिमर्दार्धे कार्ये ।
शेषपरिलेखादि चन्द्रग्रहणवद्भवति चात्र ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गलोकप्रदं तथा ।
इदं ग्रहाण गणितं सर्वकामप्रदं शिवम् ॥
गतिमेकस्य विज्ञाय ग्रहस्य सुसमाहितः ।
तस्य लोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
सर्वग्रहगतिं ज्ञात्वा ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ।
धर्माधीं प्राप्नुयाद् धर्ममर्धाधीं चार्थमाप्नुयात् ॥
कामानवाप्नुयात् कामी भोक्तार्यी परमं पदम् ।
सम्यग् ग्रहगतिं ज्ञात्वा पात्रतां याति वै द्विजः ॥
न चेद्दृष्टिं तया कुर्यात् तया दृष्टिं विचर्जयेत् ।
पात्राणामपि तत्पात्रं ग्रहाणां वेत्ति यो गतिम् ॥
वेदा हि यज्ञार्थमभिग्रहताः

कालानुपूर्वा विहिताश्च यज्ञाः ।

तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं

यो ज्योतिषं वेद स वेद सर्वम् ॥

इति श्रीविष्णुधने पुस्तकरोपाख्याने रामपितामहसंघा-
पितामहसिद्धान्ताध्यायः ।

समाप्तोऽयं सिद्धान्तः ॥

अथ वृद्धवसिष्ठसिद्धान्तः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

नमस्ते चित्स्वरूपाय पराय परमात्मने ।
योगिष्ठेयाय शान्ताय कालरूपाय विष्णवे ॥ १ ॥
नैमिष्येऽनिमिषक्षेत्रे वामदेवो द्विजोत्तमः ।
अभिवाद्य सुखासोनं वसिष्ठं परिष्टच्छति ॥ २ ॥
गुरो धर्मज्ञ शान्तात्मस्त्रिकालज्ञ दयानिधे ।
सर्वशास्त्राण्यधीतानि त्वत्प्रसादान्मया मुने ॥ ३ ॥
तानि सर्वाणि शास्त्राणि वृष्टारूपाणि भान्ति मे ।
वेदनेन विना तस्माज्ज्योतिःशास्त्रं प्रयच्छ मे ॥ ४ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

साधु साधु महाभाग यन्मां त्वं परिष्टच्छसि ।
विस्तरेण प्रवक्ष्यामि यथाज्ञातं पितामहात् ॥ ५ ॥
ज्योतिःशास्त्रं समग्रं प्रथमपुरुषतः स्वर्गागर्भोद्विदित्वा
पूर्वं ब्रह्मा तयोपर्यखिलमुनिगणप्रार्थनाद्यच्चकार ।
तच्चेदं सुप्रसन्नं षट्पदनिकरैर्गुह्यमध्यात्मरूपं
शश्वद्विश्वप्रकाशं यद्वचरितविदां निर्मलं ज्ञानषट्पदं ॥ ६ ॥

पश्चिमदिग्गतिवायु-

प्रवहनिबद्धे भपञ्जरे शीघ्रम् ।

भ्रमति सखचरे सत्यपि

खेटा गतितः प्रयान्ति पूर्वदिशम् ॥ १२ ॥

सृष्ट्यादौ मधुशुक्लप्रतिपदि भानुर्ग्रहाश्च मेघादौ ।

मेघादिगा युगादौ खेटाश्चातोऽन्यथा च षट्दुपाताः ॥ १३ ॥

दशगुर्वचरोच्चारकालः प्राणोऽभिधीयते ।

तत्पट्कैरच पुलं पथ्या नाडोपथ्याऽऽर्चर्जं दिनम् ॥ १४ ॥

तत्त्रिंशता भवेन्मासः सावनोऽर्कोदयैस्तथा ।

राशिसंक्रमणात् सौरो दर्शान्तरचान्द्रमासकः ॥ १५ ॥

उदयादुदयं भानोर्भूदिनं सत्स्यलोकजम् ।

चान्द्रो मासः पितृदिनं कृष्णाष्टम्यर्धतो भवेत् ॥ १६ ॥

मकरादिराशिपट्क-

मुद्गयनं कर्कटादिगं याम्यम् ।

राशिद्वयार्कभोगात्

पट् त्वृतवः शैशिरादयः क्रमयः ॥ १७ ॥

युगमानं सहस्रघ्रा

नखरामाभयः समाः ४३२००० ।

तद्दशांश-४३२००० अतर्धा च

चतुर्द्वयेकसंगुणः ॥ १८ ॥

क्रमात् कृतयुगादीनां

धर्मपादव्यवस्थया ।

खचतुष्कयसाद्रयङ्ग

खाम्नयो ३०६७२०००० मनुसंमितिः ॥ १६ ॥

कृतप्रमाणस्तस्यान्ते सन्धिः प्रोक्तो जलस्रवः ।

ससन्धिमनवः कल्पे चतुर्दश भवन्ति हि ॥ २० ॥

तद्दिनं ब्रह्मणः प्रोक्तं

रात्रिरेतावती तथा ४३२००००००० ।

परमायुः शतं तस्य

तयाऽऽहोरात्रसंख्यया ३११०४०००००००००००० ॥ २१ ॥

तस्यार्धमायुर्गतमत्र कल्पे

षट्कं मनूनां त्रिघनो युगानाम् ।

युगादिमादाद्य १७१८०० सहस्रनिघ्ना

युगाष्टस्र्याः १२८४००० सहिताः समाः स्युः ॥ २२ ॥

खत्रयाष्टरसखाश्चिसप्तगो

भूमयो-१६७२०६८०००ऽब्दनिषयाः खकल्पतः ।

खत्रयाधिरसखाद्रिभू-१७०६४०००

नितास्तेऽग्रतो गतयुताः खसृष्टिताः ॥ २३ ॥

युगे भानुज्ञशुक्राणां

भगणा युगसंमिताः ४३२००००० ।

जीवाकिंकुजशीघ्राणां

त एव ४३२०००० प्राचि याधिर्नाम् ॥ २४ ॥

इन्दोस्तर्कांमरच्यञ्च-

सप्तसप्तशरास्तथा ५७७५३३३६ ।

कुजस्य यमरामाष्ट-

रसनन्दयमान्त्रिनः २२६६८३२ ॥ २५ ॥

बुधशीघ्रस्य पूर्णाङ्क-

खाद्रिरामाङ्कतोयदाः १७६३७०६० ।

बृहस्पतेर्वियङ्गाङ्क-

यमवेदाङ्कवह्नयः ३६४२२० ॥ २६ ॥

गुरुशीघ्रस्य तर्काङ्क-

रामदेर्भुवखाद्रयः ७०२२३७६ ।

शनैश्चरस्य नागाङ्क-

अरतर्कयुगेन्द्वयः ३४६५६८ ॥ २७ ॥

शशाङ्कोच्चस्य रामाभ-

यमसर्पाष्टसागराः ४८८२०३ ।

चन्द्रपातस्य नागान्त्रि-

जनशाहगुशाञ्चिनः २६३३६८ ॥ २८ ॥

उदयादुदयं भानो-

भूमिसावजवासराः ।

सर्पाश्विनागमेघाङ्क-

सप्तसप्ताक्षभूमयः १५७७६१७८२८ ॥ २६ ॥

भानामष्टाश्विनागाद्रि

त्रिदोर्दागजवासरा १५८२२३७८२८ ।

चान्द्राहाः खाष्टखाभ्राभ्र

खाग्निखाङ्कनिशाकरा. १६०३००००८० ॥ ३० ॥

रविमासाः खखव्योम-

खाव्यसप्तैकसायका ५१८४०००० ।

चान्द्रमासा रसाग्न्यग्नि-

त्रित्रिवेदाग्निसायकाः ५३४३३३३६ ॥ ३१ ॥

श्वमाहा यमाद्याश्वि-

दिनागाभ्रशराश्विनः २५०८२२५२ ।

श्वधिमासाश्च तर्काग्नि

सुरनन्दाक्षभूमय १५८३३३६ ॥ ३२ ॥

द्विगोऽध्यध्यष्टवेदाब्धि-

द्विदिनान्युदया त्रिधा. १५२४४८४४६२ ।

कुजेदया रसाङ्काङ्क

खाग्निगोगोद्विवासराः १५७६६४०६६६ ॥ ३३ ॥

ज्ञ चलस्याष्टपङ्गुगीगी-

गीऽश्विवेदाङ्कवासराः १५६४२६६६६८ ।

गुरुदया गजाभाङ्गा-

ग्न्यद्रघष्टैकाष्टवासराः १५८१८

द्वयक्षाध्यक्षैकदीर्घाणा-

द्विदिनानि सितद्रुतेः १५७५२, १५४५२ ।

मन्दोदयाः खपङ्मानु-

गोनखाष्टदिनानि च १५८२०६१२६० ॥३५॥

घनाङ्गगोऽम्बिमेघाष्ट-

दिनानीन्दुमृदूदयाः १५८१७४६६१७ ।

पातोदया युगाङ्गाक्षा-

क्षाभखाश्व्यष्टवासराः १५८२००५५६४ ॥३६॥

भीदयाः खोदयैरुना

भगणा वा भवन्ति ते ।

भीदयाः १५८२२३७८२८खोदयैर्भक्ताः

॥ खाहोरात्रं दिनादिकम् ॥ ३७ ॥

नक्षत्राणामहोरात्रं

चट्टीपष्टमितं सदा ।

भगणा भूदिनै-१५७७६१७८२८भक्ताः,

प्राग्गतिः प्रत्यहं भवेत् ॥ ३८ ॥

अर्कोनचन्द्रभगणा-

आङ्गसामा ५३४३३३६ भवन्तिवा वा ।

दिनीकृताः स्वतिथयो

भूदिनोनास्तिषिच्ययाः २५०८२१५२ ॥ ३६ ॥

चन्द्रार्कमासविवरादधिमासा भवन्ति वा १५६३३६ ।

एते सहस्रगुणिता कल्पे स्युर्भगणादिका ॥ ४० ॥

सप्तःष्टरामा ३८७ युगपूर्णांवाहवः २०४

कल्पे गजाङ्गाम्नि-३६८ मिता. खखाङ्गकाः६०० ।

शराम्निवाणा ५३५ नववह्न. ३६ क्रमात्

सूर्यादिका प्राग्गतिसन्दर्पय्याः ॥ ४१ ॥

मौसादिकानामप्य घातपर्ययाः

कल्पे प्रकल्प्यास्तु विलोमगामिनः ।

शक्राश्विनो-२१४ऽष्टाष्टयुगानि४८८वारिधि-

स्त्राम्भदभुयो-१०४ऽन्यध्वनवा ६०३ऽश्विपद्मसा ६६२॥

विकलाना कला यस्या तत्पथ्या भाग उच्यते ।

तस्मिंशता भवेद्वाशिर्भगणो ह्यदशैर ते ॥ ४३ ॥

सृष्टितोऽब्दनिषय ममाहतो

भास्करै-१२ र्मधुसितादिमासकैः ।

संयुतो द्विरधिमास-१५८४३ ३६संगुणः

सूर्यमास-५१८४०००० विष्णुताप्तसयुतः ॥ ४४ ॥

ते खराम-३० गुणिता दिनान्यिता

द्विरधिष्यय २५०८२२५० इता विभाजिता ।

चान्द्रवासरगणै-१६०३००००८०स्तिथिज्ञयाः

सावनो दिनगणस्तदूनितः ॥ ४५ ॥

वाऽर्कघ्नो १२५वृद्धतुर्धा :

यमलगुणशरच्छा-१५३२विभक्ताप्तहीनः

खाद्रया७०प्तया युक् सुरा३३मैः

सहित इति भवेच्चान्द्रमासव्रजो वा ।

त्रिंशद्३०घ्नो द्विः शिव-११घ्नो

द्विरवनिपयमाङ्गङ्क६६२ १६भागादिहीनो

हीनो लब्धावमाहै-

गुणखनग-७०३हृतात् सावनोऽहर्गणः स्यात् ॥ ४६ ॥

सृष्टेर्गतादिमासाः

कुगजाद्रचङ्कार्थखैकनेत्राश्रवाः७२ १०५६७८१ ।

संप्रत्यवमाः खनगावध्यग्नि-

खगोऽभ्यार्थवह्निशशिवचन्द्राः११३५०६०३४७० ॥ ४७ ॥

खरसनंवाह्यमाग्नि-

द्विगजखवेदिकपर्वता द्युगणः७१४०८२३२६६६० ।

द्वादशदशशतवर्षैः १२०००

शेषे त्रेतायुगोऽत्र संजातः ॥ ४८ ॥

द्युगणो निज गणइतो भृदिनभक्तो यहद्य भगणादिः ।

एवं ऋटुचलपाता भवन्ति ते वेष्टसंयुगद्युगणात् ॥ ४९ ॥

माससमादिन-३० । ३६० भक्ताद्-

दुग्णात्त्वं पृथग्यमश्गुणश्चन्द्रम् ।
 सैकं १ दुसदा ७ भक्तं
 माससमाधीश्वरावर्कात् ॥ ५० ॥
 खचराद्य मध्यमुक्त्या
 लङ्कायामार्धरात्रकालीनाः ।
 देशान्तरेण हीना
 निजदेशीया भवन्ति सहिता वा ॥ ५१ ॥
 षोडशशत-१६०० योजनकी
 भूकर्णो दिग्घ्नवर्गतो मूलम् ५०६० ।
 परिधिर्निरक्षदेशे
 लम्बगुणप्रतिभज्यया हृतः सप्त ॥ ५२ ॥
 दृष्टद्वयाद्धिता भू-
 लङ्कायमकोटिसिद्धरोमाख्याः ।
 पुर्यश्चतस्र एताः
 प्रागपरे व्यक्षसंज्ञके वृत्ते ॥ ५३ ॥
 वृत्ते च सौम्ययाम्ये लङ्का
 काञ्ची कुमध्यरेखाख्ये ।
 सगरद्य वत्सगुल्मी-
 ज्जयनिक्करुक्षेत्रमेरुसंस्थानाः ॥ ५४ ॥
 तद्देशान्तरयोजन-
 गुणिता गतयः सुकीयपरिधिहताः ॥

लभ्यकलादिस्वमृशं •

खचरे परपूर्वके च रेखातः ॥ ५५ ॥

गणितागतादनन्तर-

मिन्दोरुन्मीलनं तदा प्राच्याम् ।

स्यामं स्वकीयमेव

पञ्चादथ वा कुमध्यतश्चादौ ॥ ५६ ॥

गणितागतनाडी-

विवरेण हृतं स्फुटं भुवः परिधिम् ।

एषा ६० विभजिलब्धो

योजनसंघोऽथ वा निमीलनतः ॥ ५७ ॥

गुरुगतराशिसमूहात्

षष्टिहताच्छेषकेण विजयाद्याः ।

तद्भागा यमरगुणिताः

पञ्चविभक्ताप्तभुक्तमासादि ॥ ५८ ॥

प्रभाकरस्योद्गमनात् पुरे स्याद्-

वारप्रवृत्तिर्दशकम्बरस्य ।

चरार्धदेशान्तरनाडीकाभि-

रूर्ध्वं तथाऽघोऽथपरत्र तस्मात् ॥ ५९ ॥

वारप्रवृत्तेर्धटिका दिनेशात्

कालाख्यहोरापतयः क्रमेण ।

सार्धेन नाडीद्वितयेन षष्ठः

पठच्च पठच्च पुनः पुनश्च ॥ ६० ॥

चैत्रादिमासेन यथाक्रमेण

मेषाद्यो द्वादशराशयः स्युः ।

शून्याधिमासेषु समागतैषु

चलन्ति तेभ्यो नियतं विनाऽपि ॥ ६१ ॥

सर्वेषु मासेष्वधिमासकः स्यात्

तुलादिषट्केऽपि च शून्यमासः ।

संसर्षकः पूर्वभ्रवीऽधिमासः

पश्चाद्भ्रवीऽहस्यतिनामधेयः ॥ ६२ ॥

पर्वद्वयं संक्रमयोर्यदि स्यात्

पर्वान्तरे संक्रमणद्वयं च ।

संसर्षकाहस्यतिनामधेयो

मध्यार्कगत्या त्वधिमास उक्तः ॥ ६३ ॥

यस्मिन् दर्शस्यान्ता-

दर्शागेकापरापरं दर्शम् ।

उल्लङ्घ्य भवति भानोः

संक्रान्तिः सोऽधिमासः स्यात् ॥ ६४ ॥

हात्रिंशद्भिर्गते मासैर्दिनेः षोडशभिस्तथा ।

घटिकानां च चतुष्केण निप्रतत्यधिमासकः ॥ ६५ ॥

षाट्यन्तदर्शयोर्मध्ये यस्मिन् मासेऽथ वा यदि ।

संक्रान्तिद्वितयं स्यात् तु त्रयमासः स उच्यते ॥ ६६ ॥

रविमानकलाः पञ्चा गुणिता भुक्तिभाजिताः ।
 तदर्धनाडयः संक्रान्तेरर्वाक् पुण्यं तथाऽपरे ॥ ६७ ॥
 चलसंस्कृततिग्मांगीः संक्रमो यः स संक्रमः ।
 अजागलस्तनमित्र राशिसंक्रान्तिरुच्यते ॥ ६८ ॥
 पुण्यदां राशिसंक्रान्तिं केचिदाज्जर्मनीपिणः ।
 एतन्मम मतं न स्यान्न स्पृशेत् क्रान्तिकक्षया ॥ ६९ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिवृद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विश्वप्रकाशे
 मध्यमाधिकारः प्रथमः ॥

वामदेव उवाच ॥

भगवन्मृदुचलपाताः

किंरूपाः किं प्रयोजनं तेषाम् ।

दृक्त्वल्यता तु याताः

कथमिह खचरा भवन्ति संस्पृष्टाः ॥ १ ॥

वसिष्ठब्रह्मर्षिरुवाच ।

अदृश्यरूपाः किल कालमूर्त्तयो

भचारिणो मन्दचलोच्चराह्वयः ।

तद्वातनद्धाः खचराः खदिङ्मुखं

कर्षन्ति ते प्रागपरं यमोत्तरम् ॥ २ ॥

खचरात् प्राक्पश्चार्धे ;

कर्षति खचरं मृदुचलः प्राच्याम् ।

अपरार्धस्थो यदि वा

कर्षति खचरं च पश्चिमाभिमुखम् ॥ ३ ॥

एत्रमुदक्षिणयोः

पाताः क्रान्त्यन्ततः खविक्षेपैः ।

तस्मिन्नेव भवत्ये

क्षिपन्ति खचरान् सुधाकरप्रमुखान् ॥ ४ ॥

खेटाद्यथा प्राग्भगणार्धसंस्थः

खेटं च याम्ये क्षिपतीह राज्ञः ।

सौम्येऽपमान्तादपरार्धसंस्थो

ज्जगृह्यते शीघ्रत एव पातः ॥ ५ ॥

गतिहेतवस्तु तस्मा-

ञ्चलमन्दोच्चाः खचारिणां गतयः ।

षक्राद्या षट्षविधा

जायन्ते षष्ठ्या षट्षी ॥ ६ ॥

त्रिघन-२७ नवा-६० कर्क-२० रसा-६० कार्क-२०

सूर्या १२० दिग्घ्रा भवन्ति परमकलाः ।

सैवानामपमाना-

द्यामोत्तरतः शशादपूर्वायाम् ॥ ७ ॥

परमापमगुणलिप्ता

यास्यवेदा-४०५ य तद्गुणज्ञा च ।

परमज्यया १०००ऽऽप्तचापं

क्रान्तिलवास्ते तु गोलतो दिक् स्यात् ॥ ८ ॥

युगाद्रिचन्द्रा १७४ यमवेदरामा ३४२

वियन्नभोऽक्षा ५०० गुणवेदतर्काः ६४३ ।

तर्काङ्कसप्ता-७६६ षट्साष्ट-८६८ संख्याः ।

खवेदनन्दाः ६४० शरसर्पनन्दाः ६८५ ॥ ९ ॥

सहस्रमेकं क्रममौर्विकाया

अथोक्तमन्याशकलानि वक्ष्ये ।

दिनानि १५ षष्टि-६० युगरामचन्द्रा १३४

वेदाग्नियुग्मं २३४ नगपञ्चरामाः ३५७ ॥ १० ॥

खखेपवो ५००ऽष्टाक्षपड ६५८ऽङ्कदोर्गजाः ८२६

खखाभचन्द्रा १०००० इति दिग्विभाजिताः ।

स्याता भुजांशादथ कोटिभागतः

क्रमोक्तमाख्ये भुजकोटिमौर्विके ॥ ११ ॥

विशोध्य खखडानि च मौर्विकायां

दिग्घ्नं च शेषं त्वविशुद्धभक्तम् ।

दिग्भिर्हतैः शुद्धमितैः प्रयुक्तं

लवादिकं तदुनुरत्र सम्यक् ॥ १२ ॥

भुजस्त्रिभूतं च अधिकोनभार्धं

भार्धाधिकं भार्धविहीनितं च ।

नवाधिकेनोनितसर्वाभ्यस्त्रिभं

भुजोनं भवतीह कोटिः ॥ १३ ॥

मनवो रदाश्च मान्दा नखसिद्धकलोनिता

स्वेः शशिनः १३ । ४० । ३१ । ३६ ।

भौमादीनां खान्धाः ७० गजदोषौ २८

निर्जराः ३३ शिवाः ११ खान्धाः ५० ॥ १४ ॥

भौमादिशीघ्रपरिधे-

र्भागास्त्रयंशोनिताश्च युगसिद्धाः २४३ । ४० ।

यमत्रिंशे १३२ गजतर्का ६८

, नवशास्त्रमलाः २५८ शराग्नेयः ३५क्रमतः ॥ १५ ॥

शुक्रभुजज्या द्विशुष्णा त्रिशुष्णा १००००

विभक्तोनितः परिधिमान्दः ।

शर-५ शुष्णिता त्रिशुष्णा-१०००००

चलपरिधिस्तद्युतः स्फुटस्तस्य ॥ १६ ॥

भुजकोट्योरत्प्रांश-

ज्या जलकेन्द्रे कुजस्य खरवि-१२० हृता ।

स्तम्भेन शीघ्रपरिधौ

रसदिग्-१०६ विहृतायनान्ददः स्वर्णः ॥ १७ ॥

खेटोने मृदुशीघ्रे

मृदुचलकेन्द्रे च गोलातः स्वर्णम् ।

मृदुचलफलं च खचरे

सौम्यो मेपात् तुलाधराद्यास्यः ॥ १८ ॥

मन्दकेन्द्रोद्भवा दीर्घ्या परिध्यंशैर्गुणा हृता ।

चक्रांशैस्तद्धनुः स्वर्णं ग्रहे मन्दस्फुटो भवेत् ॥ १९ ॥

मन्दो नशोघ्नतो दीर्घ्या

कोटिज्याऽथ त्रिभज्यका १०००० ।

खपरिध्यंशगुणिता

चक्रांश-३६० विहृता फलम् ॥ २० ॥

तेन योगान्तरा पूर्वमानीता कोटिमौर्विका ।

केन्द्रे मृगकुलीरादौ तद्दीर्घ्यावर्गयोगतः ॥ २१ ॥

मूलं कर्णाः परिधिना-

हृता दीर्घ्या खपङ्गुणैः ३६० ।

लब्धत्रिज्या-१०००० हृतं

कर्णभक्तं चापं तु शोघ्नजम् ॥ २२ ॥

कर्मणैकेन मान्देन स्पष्टो भानुस्यथा शशी ।

भौमादयः स्फुटाः खेटाश्चतुर्भिः कर्मभिः स्मृताः ॥ २३ ॥

मध्ये शीघ्रफलस्यार्धं मान्दं तस्मिन् फलस्य च ।

मध्ये मान्दफलं कृत्स्नं शीघ्रं चैवासकृत् स्फुटः ॥ २४ ॥

तद्भुक्तिर्ग्रहवत् कार्या भुक्तिर्दीर्घ्यान्तराहृता ।

युगमेघ-१७४ विभक्ताप्तैः खमन्दपरिधिर्हृतः ॥ २५ ॥

चक्रांशइत् कलादि स्यात् तत् फलं मध्यभुक्तिषु ।

केन्द्रे तु कर्कनक्रादौ धनख्यं रुन्दसंस्फुटम् ॥ २६ ॥

तद्दना स्वचलोच्चस्य भुक्तिस्त्रिज्यान्त्यकर्णयोः ।

त्रिवरेण हता भाज्या चलकर्णेन लिप्तिका ॥ २७ ॥

कर्णे त्रिज्याधिकोने तु स्वर्गं मन्दगतौ स्फुटा ।

जने मन्दाधिका लिप्ता वामं पाल्या च वक्रगा ॥ २८ ॥

दूरस्थितः स्वर्गोच्चोच्चदृष्टः शिघ्रतरश्चिभिः ।

सव्येतराद्यष्टतनुर्भवेद्वक्रगतिस्तदा ॥ २९ ॥

वेदंभूपै-१६४वेदशकैः १४४-

खविश्वै-१३ःगुणभूमिपैः१६३ ।

याणकद्वैः ११५ स्थिरान्त्या-

शुकेन्द्रांशैर्भूसुतादयः ॥ ३० ॥

भवन्ति वक्रिणस्तेऽंशै-

स्वक्राच्छुद्धैस्तु भार्गिणः ।

वक्राद्या द्विस्रराः ७२ सिद्धा २४

द्वीशा १६२५ष्टाव्विष्टसुरेन्दवः १३३ ॥ ३१ ॥

रविमन्दफलं निघ्नं स्वस्वगत्या विभाजितम् ।

चक्रांशैः कलिका स्वर्गं कार्यं मध्येऽर्कवदृष्टे ॥ ३२ ॥

चक्रादिशुद्धपातानां कुजाकिंशुकीधनम् ।

चन्द्राव्योः पातयोर्मान्दे वामं पातोन्खेचरात् ॥ ३३ ॥

चन्द्राव्योः शीघ्रतो दीर्घ्या स्वस्वविक्षेपसंशुणा ।

स्वस्वस्त्रिराशुकर्णात्ता विक्षेपत्रिज्यया विधोः ॥ ३४ ॥

क्रान्तिस्तत्संस्कृता चन्द्रादीनां भानोर्यथागता ।
नक्षत्राणामपि क्रान्तिः स्पष्टा स्यात् क्षेपसंस्कृता ॥ ३५ ॥
प्रयायनांशानयनम् ।

अष्टादशशत-१८००शिष्टे

ऽध्वे भ-२७विनिष्टे विभांजिते विषमे ।

भुक्ते दुरने गव्ये

खखगजचन्द्रै-१८००श्रलांशकाः स्वर्णाः ॥ ३६ ॥

छायागणितागतयोर्भानोर्विवरं चलांशकास्ते वा ।

छायाकर्काङ्गणितार्की हीनः पूर्वोऽन्यथा पश्चात् ॥ ३७ ॥

खचराञ्चलन्ति तस्मात् पूर्वं युक्ताथ पश्चिमे हीनाः ।

तस्मादपमच्छायावरदलनाड्यादिकं साध्यम् ॥ ३८ ॥

अजतुलालिगतस्य रवेर्दिने

द्वुदलभाऽर्कं १२मिताद्गुलशङ्कुना ।

पलविभा पलभा च खमध्यतो

नतिसमुन्नतिजाः पललम्बकाः ॥ ३९ ॥

खषरोदयासुनिष्टी

भुक्तिर्विहृता खखाष्टशशि-१८००भिस्तत् ।

चक्रकलासु-२१००युते ते

खाहोरात्रासवो द्युसदाम् ॥ ४० ॥

क्रान्तेरुत्क्रममौर्विकोन-

परमज्या१००००कर्णखण्डो भवेत् ।

क्रातेज्या विपुत्रत्वभाविनिहता

कुज्याऽर्कं १२ भक्ता तथा ।

त्रिज्या १००० संशुचिता हता

दिनदलव्यासेन तत्कार्मुकं

प्राणाः षष्टिहतादिनासुचर-

णो-५४०० स्वर्णक्रमाद्गोलयोः ॥ ४१ ॥

तद्विघ्नं दिनमानं

वामं रात्रिर्जवाहृतप्राणात् ।

खरसमुख ३६० हृतविकला

उदये स्वर्ण ग्रहेऽस्तगे वामम् ॥ ४२ ॥

अर्कनिन्दुकलाभ्यो

नखाद्रि-७२० लब्धा तिथिः खरसरामै. ३०६ ।

करणां रूपविहीनं

ववादिषष्टिप्रशेषतो नाड्यः ॥ ४३ ॥

।त्यन्तरेण भक्ता इन्दुकला.सेन्दुभानुलिप्ताभ्यः ।

सुखगजलब्धभयोगा गतियोगहृतास्तयोर्नाड्यः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमद्भार्षिण्यवसिष्ठमणीते गणितस्कन्धे विश्वप्रकाशे

स्यष्टाधिकारो द्वितीयः ॥ २ ॥

दिक्साधनमथ वक्ष्ये ज्योतिश्चक्रं यदास्थितं यस्मात् ।
 तदनु च देशविभागं कालविरणं च यन्त्रणि ॥ १ ॥
 समभूतले सुवृत्ते शङ्कोच्छाया विशति यत्र पूर्वाह्ने ।
 यत्र च यात्यपराह्ने रेखा तत्रापरा पूर्वा ॥ २ ॥
 पूर्वापराङ्गकेन्द्रात् तिमिना रेखा यमोत्तरा मध्यात् ।
 तिमिभिर्विदिशः साध्या याम्योद्गूवा ध्रुवे वेधात् ॥ ३ ॥
 मध्यन्दिनगे तरणौ शङ्कोच्छाया यमोत्तरा साक्षात् ।
 तन्मत्स्यतोऽपि पूर्वापरा च दिग्वाऽथ संसाध्या ॥ ४ ॥
 सममण्डलोपगे वा प्रागपराभा रवौ भवति साक्षात् ।
 तद्वत्कोणगतेने कोणदिशौ स्तस्ततः प्राची ॥ ५ ॥
 भुजकोटिकर्णभेदादिह गोले स्यात् सहस्रधा त्र्यस्रम् ।
 षष्ट्यं तद्वुद्धिमता गणितविधानप्रधानेन ॥ ६ ॥
 छायाऽसौ भुजरूपा शङ्कुरसौ द्वादशाङ्गुलप्रमितः ।
 कोटिस्वरूपकः स्याच्छङ्कुविभागाश्रितः कर्णः ॥ ७ ॥

भागशुमानाङ्गुलवर्गयोगा-

न्मूलं श्रुतिः स्याद्विषुवद्दिनार्धे ।

शङ्कोः श्रुतेर्वर्गवियोगमूलं

प्रमा भवेदिष्टदिनेष्टकाले ॥ ८ ॥

पलप्रभाशङ्कुहते त्रिभण्डे

भक्तेः शकलः पललम्बजीवे ।

चापे तयोः स्तः खलु दक्षिणौ तौ
निरक्षतश्चोत्तरभागसंस्थौ ॥ ९ ॥

खाक्षांशकापक्रमयोगतोऽंशा

दिशीः समत्वेऽन्तरतोऽन्यथा वा ।

खखलिकादुत्तरदिग्गतस्य

याम्येऽथ वा स्युस्तरणोच्च तेऽंशाः ॥ १० ॥

तज्ज्यात्रिज्ये तरणिगुणिते

कोटिजीवाविभक्ते

छायाकर्णैः दिनदलगते

चाक्षतो वाऽक्षभा स्यात् ।

मध्यच्छायागुणितपरम-

ज्या विभक्ता खकर्णै-

स्तच्चांशांशाः खलु यदि विभा

दक्षिणो चोत्तरे वां ॥ ११ ॥

सौम्या याम्या रविनतलवाः स्युः खमध्यादिनार्धे

तद्युक्ताऽपक्रमलवगुणा दिग्भिभेदेऽन्तरं वा ।

तंहिक्साम्ये खलु पललवास्तज्ज्यका वाऽक्षजीवा-

तद्दर्शनाच्चिगुणकृतितो लम्बजीवा हि मूलम् ॥ १२ ॥

शङ्कुमानाङ्गुलचुंषा-

ऽक्षज्या त्रिज्या च भाजिता ।

लम्बज्यया विषुवती

छायाकर्णोऽपि जायते ॥ १३ ॥

अपक्रमज्यागुणितोऽक्षकर्णो-

ऽक्षभाविभक्तः फलमुन्नतज्या ।

तच्चापमत्रोन्नतभागकाः स्युः

सहस्ररश्मौ सममण्डलस्थे ॥ १४ ॥

त्रिज्याकृतेः प्रोज्ज्य तदुन्नतज्या-

वर्गं पदं सा भवतीह दृज्या ।

दृक्त्रिज्यकेऽर्काभिहते विभक्ते

छायाश्रुती चोन्नतजीवया वा ॥ १५ ॥

लम्बाक्षजीवे विषुवत्प्रभार्का-

हते विभक्तोऽयमजीवया तौ ।

लब्धौ च कर्णौ सममण्डलस्थे

भानौ ततो भा सुधिया विधेया ॥ १६ ॥

शङ्कुर्भवेदुन्नतशिखिनी सा

स्वाक्षज्यया संगुणिता विभक्ता ।

क्रान्तिज्यया सा परमा भुजज्या-

चापं भुजोऽर्के सममण्डलस्थे ॥ १७ ॥

स्वक्रान्तिजीवा परमज्यकाष्ट्री

लम्बज्ययाऽऽप्ताऽग्रगुणो रवेः स्यात् ।

द्रष्टयुतिघ्नस्त्रिभजीवयाऽऽप्त-

मया भवेदङ्गुलपूर्विका च ॥ १८ ॥

त्रिभजीवाकृति-१०००००० दलतो-५०००००

ऽग्रज्याधरं विशीष्य शुद्धकृतिम् ।

निहतं हृतं सदीनं

पलभाकृतिभिर्हरैः करणी ॥ १९ ॥

द्वादशगुणिता पलभा-

ऽग्रज्यागुणिता हरोद्धृताऽक्षफलम् ।

तद्वर्गयुक्तकरणी-

मूलेऽक्षफलं धनरां स्यात् ॥ २० ॥

उत्तरयाम्यक्रान्त्यो-

रेवं कोणस्थिते भवति शङ्कुः ।

यत्रापमांशतोऽर्धो-

ऽभ्यधिकस्तत्राग्निनिर्कृतिकोणगतः ॥ २१ ॥

उत्तरयाम्यगतेऽर्के सदैव शङ्कुस्ततो विभाकर्णः ।

न हि तावदुत्तरस्थे शम्भुमन्त्रकोणयोर्भवति शङ्कुः ॥ २२ ॥

यत्राक्षभागाः शरपञ्चतुल्या

ईशानगोऽर्कः ससुदेति कर्कं ।

सृगस्थिते वह्निविदिगतो भा-

तिथ्यंगयुग्मान्विरामेघसंख्या ॥ २३ ॥

चरनासुभिर्युतोना विज्या सौम्यापमे क्रमाद्याम्ये ।
 अन्त्या भवति नतासुव्युत्क्रमजीवाभिरुना सा ॥ २४ ॥
 दिनखण्डकर्णगुणिता केदस्त्रिज्याविभाजिता तद्घ्नी ।
 लम्बज्यकाऽय भाज्या परमज्यकया ४०५ भवेच्छङ्कुः ॥
 तद्दूर्गेनत्रिज्यावर्गोन्मूलं विधाय दैज्यां स्यात् ।
 दृक्त्रिज्यके(१)ऽर्कगुणिते शङ्कुहृते भाश्रुती भवतः ॥ २६ ॥
 पलकर्णहतक्रान्तेर्जीवा शङ्कुज्यया हृताऽर्काग्रा ।
 द्रष्टव्युतिगुणिता सा मध्यमकर्णाहृता स्वीया ॥ २७ ॥
 तद्युतविवरात् पलभा याम्ये सौम्ये भुजो भवेत् सौम्यः ।
 याम्याग्राया पलभा शोध्या यामो भुजः सौम्ये ॥ २८ ॥
 द्रष्टव्यापलभाविवरं वाऽग्रा परापमांशेभ्यः ।
 अभ्यधिकाः पलभागा मध्यभुजस्तत्र सौम्यः स्यात् ॥ २९ ॥
 क्रान्तिज्या वेष्टकर्णघ्नी लम्बाप्राऽग्रा ततो भुजः ।
 तद्दूर्गं शोध्य(२) भावर्गोन्मूलं कीटिञ्च जायते ॥ ३० ॥
 द्रष्टव्यागुणिता विज्या तत्कर्णभाजिता दृग्ज्या ।
 तत्कृतिरहितत्रिज्याहृतितो मूलं स शङ्कुः स्यात् ॥ ३१ ॥
 विज्यागुणितः शङ्कुर्लम्बकजीवाविभाजितश्छेदः ।
 विज्याहतो दुर्कर्णार्धेन विभक्तो नतज्या स्यात् ॥ ३२ ॥
 खान्द्या तथा बिरहिता व्युत्क्रमजीवाभिरत्र चापं च ।

(१) अत्र सन्धिः पाणिनिविद्वदः ।

(२) 'शोध्यपित्वा' इह शोध्येति पाणिनिविद्वदः ।

गर्वापराल्लाले पथ्याऽभिहतं नतप्राणाः ॥ ३३ ॥

रविनेतर्भागात्तलवा-

न्तरसंयोगौ दिगैक्यभेदे च ।

क्रान्तिर्भवति हि तज्जया

। त्रिज्यागुणिता परापमज्यकया ॥ ३४ ॥

लब्धाच्चापं भानुर्नैषादिः कर्कटादिगः षड्भात् ।

शोध्यस्तुलादिगञ्चेत् षड्भयुतोऽर्कं स्फुटो भवति ॥ ३५ ॥

मकरादिगो भचक्राच्छुद्धौ मध्याह्नकालिकः स्पष्टः ।

तस्मात्सद्यन्मानन्दं वामं वा मध्यमोऽर्कं स्यात् ॥ ३६ ॥

इष्टार्काग्रागुणिता लम्बकजीवा स्वकर्णविहृतःऽऽप्ता ।

क्रान्तिज्या स्याच्च ततः पूर्ववदर्कः स्फुटो भवति ॥ ३७ ॥

त्रिज्यासमकर्णहृता द्वादशगुणिताऽक्षजीवया च गुणा ।

परमापमज्ययाऽऽप्ता भुजजीवा तदनुः सूर्यः ॥ ३८ ॥

सखिलसमीकृतभूमौ चक्रलवार्धाङ्गुलेन १८० मदृष्टतम् ।

तत्र च ककुभ. साध्या मध्ये शङ्कुच्च संस्थाप्य. ॥ ३९ ॥

इष्टदिनापमजीवा खधृतिहता लम्बजीवयाऽऽप्ताऽया ।

उत्तरगोले भानौ पलभा शोध्या भुजो भवेद्याम्य ॥ ४० ॥

दक्षिणगोलगते वा पलभा योग्या भुजो भवेत् सौम्य ।

तद्भुजवर्गः शोध्य खखयु निनाग्निः पदं कोटिः ॥ ४१ ॥

किन्नात् प्रसारणीया प्राच्या वरुणो भुजस्ततो देयः ।

तस्मान्द्वयनिहं मध्यदिभाघ्रे तथा षष्ठम् ॥ ४२ ॥

तच्चिह्नत्रयकेन्द्राद् दृत्तचितये कृते च, मत्स्यौ स्तः ।

तन्मत्स्यपुच्छरेखाद्वयसंयोगाद्विधाय दृत्तैकम् ॥ ४३ ॥

त्रिभद्युकर्णार्धगुणा श्यक् पृथक्

क्रमादथैकद्विद्वितीयभक्त्याः ।

निजद्युकर्णार्धहता धनूषि

शोध्यान्यधीधः खरसाहतानि ॥ ४४ ॥

लङ्कोदयप्राणचयास्तु मेघात्

क्रमोत्क्रमाभ्यां चरजासुभिः स्त्रैः ।

क्रमोत्क्रमाभ्यां च विहीनयुक्ताः

स्त्रीयोदयप्राणचया भवन्ति ॥ ४५ ॥

भार्गीभोग्यलवा निजोदयहताः

खगन्दु-३० द्रुता यत् फलं

स्वेष्टप्राणचयाद्विशोध्य पुरतो

मानानि शोध्यान्यताः ।

शेषं खाग्नि-३० हृतं त्वशुद्धविहृतं

भागादिकं तत्फलं

शुद्धर्चेण च संयुतं भवति तत्

प्राग्भूजदृष्टे स्थितम् ॥ ४६ ॥

प्राग्भूजलम्नं रस-६ राशिसंयुतं

पश्चात् कुजे तद्भवतीह लग्नम् ।

मध्यन्दिनाद्वात्रिदलाद्गतैष्याः ।

प्राणा नताः स्युः परपूर्वभागाः ॥ ४७ ॥

लेङ्गोदयैर्लग्नमृगं विधेयं

खमध्यं पूर्वनतासुभिस्तत् ।

पश्चान्तप्राणचये धनाख्यं

तिष्णद्भूयुक्तं च रसातलाख्यम् ॥ ४८ ॥

इष्टासुतः शुद्धयति नो यदा ते

स्योग्यासवः खाभिग्नि-३० गुणास्तदेषाः ।

प्राणा विभक्ताश्च निजोदयेन

भागादितद्युक्तरविर्विलग्नात् ॥ ४९ ॥

सूर्यस्य भोम्यासुयुता विलग्न-

भुक्तासवो मध्यममानयुक्ता

इष्टासवोऽह्नि प्रभवन्ति रात्रौ

सषड्भसूर्यात् समयश्च लग्नम् ॥ १

इष्टासवः खाङ्ग-६० हता दिनर्धा-

सुभिर्विभक्ताः क्रमशिञ्जिनी च ।

तया हताऽभोष्टदिनार्धकाले

तदुन्नतष्या त्रिभजीवयाऽऽप्ता ॥ ५१ ॥

स्तब्धस्य चापं च त्रिधाय भानीः

पूर्वापरस्यस्य समुन्नतांशाः ।

इत्यं शशाङ्कादिखगर्चकाणां

समुन्नतांशाः परपूर्वभागे ॥ ५२ ॥

यत्नं चक्रदलाधं धातुजमथवा सुदारुणं हृत्क्षणम् ।

प्राकारद्वययुक्तं तत्र च रन्ध्रे भ्रष्टवेधार्थम् ॥ ५३ ॥

तत्रेशानगकेन्द्राद्दृष्टं तत्रोन्नतांशका नवतिः ।

स्याप्याः समान्तरस्याः केन्द्रगसूत्रावलम्बितो लम्बः ॥ ५४ ॥

विधा खगं लम्बगतोन्नतांश-

ज्या त्रिज्यका-१०००घ्नी च विभाजिता च ।

परोन्नतांशज्यकयाऽऽप्तचापं

दिनार्धनिघ्नं खनवा-६०प्तनाड्यः ॥ ५५ ॥

विधा रविं लम्बगतोन्नतांशा

नाड्यो गतैष्या दिवसे स्युरेवम् ।

रात्रौ भताराग्रहतोऽथ वक्ष्ये

तुरीमयन्त्रप्रवरे च कालम् ॥ ५६ ॥

दृक्कर्मयुक्तस्य खगस्य नाड्यो

लङ्कोदयैः पञ्चदशप्रयुक्ताः ।

तन्मध्यनाड्यः स्वदिनार्धहीना

युक्ता भवन्ति ह्युदयास्तनाड्यः ॥ ५७ ॥

विधा खगं प्राक्परयोश्च नाड्य-

स्तद्युक्तहीना उदयास्तनाड्यः ।

सूर्यास्तनाडीरहिता गतास्ताः

सूर्यास्तकालाद्ग्रहतस्तथा स्यु ॥ ५८ ॥

द्विगुणं तु तुरीयाख्यां चापयन्त्रं प्रजायते ।

चापयन्त्रं द्विगुणितं चक्रयन्त्रं प्रजायते ॥ ५९ ॥

अथ शुकवलययन्त्रं विस्मृतं लम्बितं च

द्व्यदलवलयमन्त्रे रन्ध्रमूर्ध्वे विधाय ।

निजनिजदिनखण्डेऽङ्कं विलोक्योन्नतांशै-

र्दिनगतघटिकैष्या रन्ध्रवर्त्मस्पर्शगङ्गात् ॥ ६० ॥

अथ दिनदलचिह्नां लम्बितां घटिकां वा

तदुपरितनशङ्कुं घटिकार्काशतुल्यम् ।

विरचय तदधःऽधोऽङ्कं विलोमप्रभाभि-

र्दिनगतघटिकैष्याः शङ्कुभा यत्र लग्ना ॥ ६१ ॥

अर्काहतीन्नतज्या नतजीवाप्ताऽङ्गुलादिका वामम् ।

दाया त्रिज्यार्काहता नतजीवाप्ता च कर्णः स्यात् ॥ ६२ ॥

घटदलघटिता घटिका

ताम्रमयी रन्ध्रसंयुता वृक्षा ।

रन्ध्रं तथा यथाऽम्बुनि

सञ्जति घटिकाप्रमाणे सा ॥ ६३ ॥

एवं मयूरनखानरकीरयन्त्रैः

कालो दिवाऽथ निशि वा गणकेन साध्यः ।

संरेणुसूत्रजलसूत्रविधानगर्भे-

रेवं ग्रहाश्च समयश्च खगोलकेन ॥ ६४ ॥

समभूतले सुवलयं हरितः साध्याश्च केन्द्रतः कोटिः ।

देया पूर्वपरस्थे प्रत्यक्पूर्वामुखी खचरे ॥ ६५ ॥

कोद्यग्रतः स्वीयदिशि प्रदेशो

भुजश्च तत्कालविभासृगत्र ।

शङ्खस्यकर्णानुगसूत्रवद्ध-

नलस्य रन्ध्रेण खगं प्रपश्येत् ॥ ६६ ॥

इति श्रीवृद्धवसिष्ठवद्भिर्निर्णीतव्योतिषस्कन्धे विभक्तप्रकाशे
त्रिप्रश्नाधिकारः ।

वामदेवोऽथ संपूज्य भक्त्या परमया गुरुम् ।

वसिष्ठं परिपप्रच्छ प्रसन्नवदनाम्बुजम् ॥ १ ॥

गुरो देव मुनिश्चैष ग्रहणो चन्द्रसूर्ययोः ।

को हेतुः किं फलं दानात् कर्मणा केन साध्यते ॥ २ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

शृणुष्वैकमना भूत्वा गुह्यं ज्ञानमंतौन्द्रियम् ।

प्रवक्ष्याम्यतिभक्तानां नादेयं विद्यते मम ॥ ३ ॥

दशान्ति(१)काले ऽर्कविधू समांगौ

भार्धान्तरे तौ खलु पूर्णमान्ते ।

इन्द्रोऽथ सन्धौ नियतं च भानो-

र्मध्यग्रहो लम्बवशात् कदाऽपि ॥ ४ ॥

चन्द्रच्छ्रितिः शरशुणाब्धिवियत्कलं वापू ० ४३५,

भृष्टतोऽथ तरणोः किल योनैश्च ।

भूश्चरैकयुगसर्परसा ६८४१५० निरुक्ता

द्येवं विघोरुपरि भास्करमण्डलं स्यात् ॥ ५ ॥

भानोर्महौगोलविभा हि भार्धे

सदा तदा तत्समचन्द्रपाते ।

या चन्द्रपातेऽर्कसमेऽधिकोने

कियत्सर्वैर्वा ग्रहणां रवीन्दोः ॥ ६ ॥

तदर्कविम्बस्य शशाङ्कविम्ब-

माच्छादकं स्याच्छशिमण्डस्य ।

भृगोलभाच्छादनहेतुरुक्ता

यतोऽर्कगोभ्यः खलु शौक्ल्यमिन्दौ ॥ ७ ॥

स्वयं समागत्य महासुरोऽयं

स्वयन्मुवस्तत्र वरप्रदानात् ।

उपैति तोषं जपहोमदान-

स्नानादि यत्कृत्वा हि विधुन्तुदाह्यः ॥ ८ ॥

तच्चन्द्रमान्वोर्ग्रहणं हि पङ्क्तिः

पङ्क्तिश्च मासैर्दलसंयुतोऽनैः ।

वा मासि पर्वद्वितयं कदाऽपि

वीथ्यैकया दृक्पथमेति तद्वा ॥ ९ ॥

स्नानदानहवनादि यत् कृतं

तन्न पर्वणि तदक्षयं भवेत् ।

वारिदागमनमुद्रिते तथा-

ऽप्यक्षयं भवति तत् सुनिश्चितम् ॥ १० ॥

यत् पर्वरात्रौ तरणोर्दिवेन्दो-

स्तस्नानदानाहंमिदं न किञ्चित् ।

अर्धोदये क्रान्तिभवे हि पाते

रात्रौ न दानादि कदाऽपि योग्यम् ॥ ११ ॥

दिवाऽथ निशि वाऽर्कस्य संक्रान्तावक्षयं भवेत् ।

पर्वस्वितेषु दानादि माङ्गल्यं नात्र सिद्ध्यति ॥ १२ ॥

कर्णः खखाक्षरसहस्र ०० योजनको रवे. स्याद्

द्विम्बस्य खाष्टयुग ४८० योजनको विधोश्च ।

स्वसष्टभुक्तिगुणितो निजमध्यभुक्ति-

भक्तस्तदा स्फुटतरौ श्रवणौ भवेताम् ॥ १३ ॥

मानुमण्डलकर्णोऽसौ

भगणैः स्वै-४३२०००० हृतो हृतः ।

श्याङ्गभगणै ५०७५३३३६र्वेन्दु-

कक्षाऽधो ३२४००० रविकक्षया ३३१५०० ॥ १४ ॥

भक्तश्चन्द्रस्य कक्षायां

विष्कस्रस्तरगोर्भवेत् ।

तौ कर्णौ तिथि-१५ भक्तौ सू

रवीन्दोर्मानलिप्तिका ॥ १५ ॥

स्फुटचन्द्रभुक्तिगुणिताद्

• भूकर्णा-१६०० मध्य ७६० । ३५ योद्धृतात्त्वम् ।

सूची महौरविश्रुति-

विवरहतश्चन्द्रमध्यकर्णाच्च ॥ १६ ॥

मध्यार्ककर्ण-६५०० भक्तौ-

लब्धं सूच्या विशोधयेच्छेषम् ।

इन्द्रियशशाङ्क-१५ भक्तं

भ्रति च नियतं तमोमानम् ॥ १७ ॥

गतैष्यनाडीगुणिता ग्रहस्य

भुक्तिर्विभक्ता सरसै ६० कलास्ता ।

जनं धन खेटकलासु वामं

शशाङ्कपातेऽपि च वक्रखेटे ॥ १८ ॥

एवं हि तत्कालभवाम्बु खिटाः

स्पष्टा अमान्ते भलत्रादितुलौ ।

स्तः पूर्णिमान्ते भदलान्तरेण

भागादितुल्यौ खलु पुष्पवन्तौ ॥ १९ ॥

ग्राह्यग्राहकमानयोगदत्त-

स्वात्कालिकेन्दोः शरः

शोध्यः शेषमिदं तदा हि तमसा

छन्नं च तस्मिन् यदि ।

पूर्णं ग्राह्यकलासमेऽथ यदि तद्

ग्राह्याधिकं हीनितं

सच्छन्नं सकलग्रहे

भवति तद् ग्राह्यप्रमाणेन च ॥ २० ॥

यथा ग्राह्यकलात्पे च तमञ्छन्ते तथाऽल्पता ।

योगार्धादधिके क्षेपे ग्रहणस्य न सम्भवः ॥ २१ ॥

ग्रहं शशाङ्कस्य कलाद्वयं चैत्

कलात्रयं भानुमतो न लक्ष्यम् ।

सत् किञ्चिद्दूनं ह्युदयास्तकाले

लक्ष्यौ यतस्तौ करगुम्फहीनौ ॥ २२ ॥

छाद्यच्छादकयोगा-

योगौ दलितौ ष्यक् तयोर्वर्गौ ।

विक्षेपवर्गहीनौ

तन्मूले षष्टिसंगुणेऽर्केन्दोः ॥ २३ ॥

गत्यन्तरेण भक्ते स्थितिमर्धं च नाडिकाद्यै स्तः ।

स्थित्यर्धघ्नी भुक्तिः षष्टि-६० हृता तत्फलं स्वर्गं ॥ २४ ॥

भक्तश्चन्द्रस्य कक्षायां

विष्कस्तस्तरणेर्भवेत् ।

तौ कर्णौ तिथि-१५ भक्तौ स्यू

रवीन्द्रोर्मानलिप्तिकाः ॥ १५ ॥

स्फुटचन्द्रमुक्तिगुणिताद्

• भूकर्णा-१६०० न्मध्य-७६० । ३५ यो हृताल्लब्धम् ।

रूची महीरविद्युति-

विवरहतश्चन्द्रमध्यकर्णाच्च ॥ १६ ॥

मध्यार्ककर्णा-६५०० भक्तौ-

लब्धं रूच्या विशोधयेच्छेषम् ।

इन्द्रियशशाङ्क-१५ भक्तं

भवति च नियतं तमोमानम् ॥ १७ ॥

गतैष्यनाडीगुणिता ग्रहस्य

मुक्तिर्विभक्ता खरसैः ६० कलास्ताः ।

ऊर्ध्वं धनं खेटफलासु वामं

शशाङ्कपातेऽपि च वक्रखेटे ॥ १८ ॥

एवं हि तत्कालभवास्तु खिताः

स्पष्टा अमान्ते भलवादितुलौ ।

क्षाः पूर्णिमान्ते भदलान्तरेण

भागार्दितुल्यौ खलु पुष्पवन्तौ ॥ १९ ॥

ग्राह्यग्राहकमानयोगदत्तः

सात्कालिकेन्दोः शरः

शोध्यः शेषमिदं तदा हि तमसा
छन्नं च तस्मिन् यदि ।

पूर्णं ग्राह्यकलासमेऽथ यदि तद्
ग्राह्याधिकं हीनितं

खच्छन्नं सकलग्रहे

भवति तद् ग्राह्यप्रमाणेन च ॥ २० ॥

यथा ग्राह्यकलात्पे च तमच्छन्ते तथाऽल्पता ।

योगार्थादधिके क्षेपे ग्रहणस्य न सम्भवः ॥ २१ ॥

ग्रहसंशशाङ्कस्य कलाद्वयं चेत्

कलात्रयं भानुमतो न लक्ष्यम् ।

सत् किञ्चिद्द्रुनं ह्युदयास्तकाले

लक्ष्यौ यतस्तौ करगुम्फहीनौ ॥ २२ ॥

छाद्यच्छादकयोगा-

योगौ दलितौ पृथक् तयोर्वर्गौ ।

विक्षेपवर्गहीनौ

तन्मूले पटिसंगुणेऽर्केन्दोः ॥ २३ ॥

गत्यन्तरेण भक्ते स्थितिमदर्धे च नाडिकाद्ये स्तः ।

स्थित्यर्धप्री भुक्तिः पटि-६० हृता तत्फलं स्वर्गं ॥ २४ ॥

खचरे शोध्यं मोक्षे

योज्यं चैवं पुनः पुनः कार्यम् ।

तद्विद्धिपस्थितिदल-

नाड्याद्यसकत् स्थिरं भवति यावत् ॥ २५ ॥

पर्वांतकाले स्थितिखण्डनाडी-

हीनं घनं स्पर्शविमुक्तिकालौ ।

तद्विद्धिमदीर्घविहीनयुक्ते

निमीलनोन्मीलनके भवेताम् ॥ २६ ॥

अधिष्ठाकालाद्ग्रहणं कियत् स्या-

दितीष्ठीनस्थितिखण्डनिघ्नम् ।

भुक्त्यन्तरं षष्टिहृतं च कोटी

रवेश्च मध्यस्थितिखण्डनिघ्नी ॥ २७ ॥

स्पष्टाहतां कोटिहतेन्दुवाणो

भुजस्तयोवर्गयुक्तेः पदं सः ।

कर्णक्षयोर्मानयुगर्धतोऽसौ

शोध्यश्च तत्कालतमोऽभिभूतम् ॥ २८ ॥

मध्यग्रहादूर्ध्वमितीष्टनाडी-

स्थित्यर्धतो मौक्तिकतो विशीष्य ।

शेषं पुरावत् परिकल्प्य चैष्ट-

मेधं विमुक्तेस्तमसाऽभिभूतम् ॥ २९ ॥

इष्टग्रासोनतन्मानयोगार्धकृतितः कृतिम् ।

तत्कालेषोः पटं कोटिर्भानोः स्थित्यर्धसंगुणा ॥ ३० ॥

मध्यस्थित्यर्धसंभक्ता कोटिलिप्ताः खषड्गुणाः ।

गत्यन्तरहृता नाड्यो गतैष्याः स्पर्शमौक्तिकाः ॥ ३१ ॥

नतासुव्युत्क्रमज्याघ्नी पलज्या त्रिज्यया हृता ।

चापं नता उदयाम्याः पूर्वापरकपालयोः ॥ ३२ ॥

ग्राह्याद्राशित्रययुतात् क्रान्त्यंशैः संस्कृता नताः ।

ताभ्यो जीवा खसप्ता-७०प्रा वलनांशाद्गुलात्मिका ॥ ३३ ॥

दिनार्धनाडिकायुक्तं दिनमानं च सोन्नतम् ।

तद्विनार्धहृतं हारः शरादीनां भवेदिह ॥ ३४ ॥

ग्राह्याद्ग्राहकतो बाणाद्यासाद्वा रविभाजितात् ।

लब्धाद्गुलानि तेषां तु ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३५ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिवृहत्सिद्धिसिद्धान्ते गणितस्कन्धे विश्वप्रकाशे
चन्द्रग्रहणाधिकारचतुर्थः ॥

अथामान्ते हि चन्द्रार्कौ राश्यंशादिसमावपि ।

प्राक्पश्चात् समसूत्रे हि नो यातोऽतस्तु लम्बनम् ॥ १ ॥

यथा यथा खमध्यं च रविरेति तथा तथा ।

लम्बनस्य विरामः स्थान्मध्याङ्के लम्बनं न हि ॥ २ ॥

उदयास्तमयेऽर्केन्दोः पादोनांश-० । ४५ मितान्तरम् ॥

समसूत्रे तयोरेवं समसूत्रमहर्दले ॥ ३ ॥

स्वदेशांशान्तुल्याद्येन्मध्यलम्नापमांशिका ।

तत्रावनतिनाशः स्यात् सा नतिर्लम्बनाद्भवेत् ॥ ४ ॥

लम्बन हि यथार्केन्दोः पूर्वापरवशाद्भवेत् ।

तद्वचस्यहं महाभाग देशकालवशान्नतिः ॥ ५ ॥

पर्वान्तकाललग्नं तद्भुजजीवा परापमज्या-४०५घ्नी !

लम्बज्यया विभक्ता सोदयजीवा भवेद्दत्र ॥ ६ ॥

पर्वान्तमध्यलग्नात् क्रान्तिलवाक्षशयोगविवरं वा ।

तद्विक्सास्यासास्ये नतांशकज्या हि मध्यज्या ॥ ७ ॥

मध्यज्यया विनिहतोदयजीवाप्ता त्रिभज्यया वर्गः ।

मध्यज्याया वर्गस्तद्युतिमूलं स दृक्क्षेपः ॥ ८ ॥

तत्त्रिज्याकृति-१००००००विवरा-

न्मूलं शङ्कुः स दृग्गतिः प्रोक्तः ।

नतभुजकीटिज्ये वा

स्यष्टे दृक्क्षेपदृग्गती भवतः ॥ ९ ॥

पूर्णाभ्रान्खतत्त्वार२५००००

दृग्गतिभक्ताश्च तत्फलं हारः ।

पर्वान्तमध्यलग्ना-

र्कयोर्वियोगज्यका कार्या ॥ १० ॥

सा जीवा हरभक्ताऽन्तरलम्बनकं शशाङ्कभास्करयोः ।

तन्नाडिकादिकं स्यात् पूर्वापरयोश्च दृक्सूत्रात् ॥ ११ ॥

पूर्वापरस्थितेऽर्के हीनं युक्तं च तेन पर्वान्तः ।

पुनरपि तत्पर्वान्ताल्लम्बनघटिका च संसाध्या ॥ १२ ॥

पुनरप्येवं तावद्यावत् सर्वं स्थिरं भवति ।

वायु-४६ इता दृक्क्षेपा त्रिभजीवाप्तग नतिर्भवति ॥१३॥

सा विज्ञेया मध्यज्या दिग्त्रयतो यमोत्तरे च दिशौ ।

तत्संस्कृतेन्दुत्राणः स्पष्टः स्यादिह विशेष एषोऽपि ॥१४॥

चन्द्रग्रहवन्माने

काद्यच्छादकयोस्ततस्तमश्चन्ने ।

स्थितिमर्दीर्घं तस्माद्-

वलनयासाङ्गुलानि साध्यानि ॥ १५ ॥

स्थित्यर्धहीनयुक्तात्

प्रवान्ताल्लम्बसंस्कृतान्मध्ये ।

उक्तवदिह लम्बनके

स्पर्शविमुक्त्युद्भवेऽसकृत् सिद्धे ॥ १६ ॥

प्राक्कपाले यदा भानोः स्पर्शमध्यविमुक्तयः ।

मध्यलम्बनतः स्पर्शलम्बनं त्वधिकं भवेत् ॥ १७ ॥

मोक्षलम्बनकं हीनं तदा तत्स्पर्शमध्ययोः ।

मध्यमोक्षकयोश्चैव विश्लेषस्तेन संयुते ॥ १८ ॥

स्पर्शमोक्षस्थितिदले साध्ये ते मध्यतोऽथ वा ।

स्पर्शहीनं तदा मौक्षमधिकं विवरेऽस्तु वै ॥ १९ ॥

स्पर्शमौक्षस्थितिदले हीनं माध्यं स्फुटे तथा ।

पद्मान् कपालेऽथ रवेः स्पर्शमध्यविमुक्तयः ॥ २० ॥

त्रिपरीतमतः कार्यं स्थित्यर्धं स्पर्शमौच्चिकम् ।

मध्यग्रहस्तु मध्याह्ने तदा सस्ते च लम्बने ॥ २१ ॥

स्पर्शमध्यौ यदा पूर्वं तयोरन्तरसंयुतम् ।

मध्यस्थितिदलं स्पर्शं मौच्चं तल्लम्बनान्वितम् ॥ २२ ॥

पश्चार्धे मध्यमोच्चौ वा तयोरन्तरसंयुतम् ।

मध्यस्थितिदलं मौच्चं स्पर्शं तल्लम्बनान्वितम् ॥ २३ ॥

एवं मध्ये विमर्दार्धे सर्वग्रासे समागते ।

तत्स्थित्यर्धेन संयुक्तौ लम्बनेन युतो नितौ ॥ २४ ॥

पर्वान्तफालौ क्रमतो मीलनोन्मीलनाख्यकौ ।

भवतश्च तथा स्पर्शमोच्चकालाविति स्फुटौ ॥ २५ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिबृहवसिष्ठप्रणीते गणितस्तन्त्रे विश्व-

प्रकाशे सूर्यग्रहणाधिकार पञ्चमः ।

वामदेव उवाच ।

देवदेव गुरुश्रेष्ठ त्रिकालज्ञ दयानिधे ।

कथ्यतां परिलेखं च सूर्याचन्द्रमसोर्ग्रहे ॥ १ ॥

कुतः स्पर्शः कुतो मोच्चः कुतो मध्यग्रहो भवेत् ।

मीलनोन्मीलनं तत्र सर्वग्रासे कुतो भवेत् ॥ २ ॥

एतत्सर्वं तथाऽन्यच्च कथयस्व मम प्रभो ।

वसिष्ठ उवाच ।

परिलेखमहं वक्ष्ये शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ३ ॥

रहस्यं परमं पुण्यं शुद्धं ज्ञानमतीन्द्रियम् ।
 समपीठेऽथ वलयं सप्तवर्गाङ्गुलेन च ॥ ४ ॥
 कर्कटेन च तद्दृष्टं महत्संज्ञं प्रकीर्तितम् ।
 छाद्यच्छादकयोर्मानयोगार्धकर्कटेन च ॥ ५ ॥
 तत्केन्द्रादेव वलयं द्वितीयं मध्यमाह्वयम् ।
 याञ्चमानाङ्गुलदलकर्कटेन तृतीयकम् ॥ ६ ॥
 दृष्टं कुर्याच्च तन्मध्ये तद्दृष्टं ग्राह्यमण्डलम् ।
 तत्र पूर्वापरा रेखा कार्या याम्योत्तरा तथा ॥ ७ ॥
 परं तु पूर्वापरयोर्व्यत्ययोऽत्र दिशोर्भवेत् ।
 प्राच्यां प्रग्रहणां मोक्षः पश्चादिन्दोर्ग्रहे रवेः ॥ ८ ॥
 विपर्ययाच्छशाङ्गस्य विपरीतदिशः शराः ।
 यथादिशं हि वलनं स्पर्शं स्याद्विमदीधितेः ॥ ९ ॥
 मौक्तिकं वलनं वामं विपरीतमिदं रवेः ।
 दृष्टे महति वलनं ज्यारूपं हि यथाक्तवत् ॥ १० ॥
 दत्त्वा तन्मध्येतो रेखा तद्युतिर्मध्यमाह्वया ।
 ग्रासमौक्तिकविक्षेपौ प्राक्पश्चाच्छशिनस्ततः ॥ ११ ॥
 पश्चात् प्राक् तरणेर्देधौ रेखातत्केन्द्रयोरपि ।
 याञ्चदृष्टेऽथ तद्योगौ तत्र स्तः स्पर्शमोक्षकौ ॥ १२ ॥
 अथ माध्यं हि वलनं तद्विक्षेपैकता यदि ।
 प्राङ्मुखं स्वदिशोर्देयं भेदे पश्चान्मुखं तथा ॥ १३ ॥

शशाङ्कपरिलेखे च प्रीतमिदं रवेः ।

वलनाग्रात् पुनः सूत्रं मध्यकेन्द्रं प्रवेशयेत् ॥ १४ ॥

मध्यकेन्द्राच्च विक्षेपस्तस्मिन् सूत्रे च मध्यमः ।

शरान्तादेव केन्द्राच्च ग्राहकार्धेन मण्डलम् ॥ १५ ॥

कुर्यात् कर्कटकेनैव तद्ग्रहस्तं तमसा भवेत् ।

स्पर्शमध्यविमोक्षेषु विक्षेपायेषु विन्दवः ॥ १६ ॥

स्पर्शमध्यमयोर्मध्ये शरयोर्मध्यमोक्षयोः ।

मत्स्यैर्विधायाथ तयोर्मुखपुच्छविनिर्गतम् ॥ १७ ॥

प्रसार्य सूत्रद्वितयं तद्युतिर्यत्र जायते ।

तत्केन्द्रादेव वलयं कुर्याद्विन्दुत्रयप्रशया ॥ १८ ॥

कर्कटेन स पन्थाः स्याद्ग्राहकस्य द्विजात्तम ।

अथ मध्यशरान्ताच्च स्पर्शमोक्षशराग्रगे ॥ १९ ॥

रेखे कार्ये च तौ मार्गौ ज्ञेयौ प्रग्रहमोक्षकौ ।

ततो दिग्मध्यतो दृत्तं कृत्वा कर्कटकेन च ॥ २० ॥

तयोर्मानान्तरार्धेन तद्रेखावृत्तयोगयोः ।

ग्राहकार्धेन वलयं यत्र तद्ग्राह्ययोर्युतिः ॥ २१ ॥

मीलनोन्मीलने तत्र भवतः स्पर्शमोक्षयोः ।

यद्गणं धूम्रवर्णं स्यादर्धाद्गणं विधोर्भवेत् ॥ २२ ॥

अर्धाधिकं कृष्णवर्णं कृष्णताम्रं विमुञ्चतः ।

कपिलं च भवेद्वर्णं सर्वग्रासी द्विजात्तम ॥ २३ ॥

तरगोर्ग्रहणो चैव कृष्णवर्षं भवेत् सदा ।
रहस्यमेतदाख्यातं तवाग्रे गुह्यमुत्तमम् ॥ २४ ॥
अपरोक्षितशिष्याय दातव्यं न कदाचन ।

इति श्रीब्रह्मर्षिवृद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्तन्धे विश्वप्रकाश
परिलेखाधिकारः षष्ठः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

अथ ताराग्रहाणां च युद्धं वक्ष्ये द्विजोत्तम ।
समागमं च तद्युद्धं चतुर्धा भवति ध्रुवम् ॥ १ ॥
अंशुमर्दीऽपसव्याख्यमुल्लेखा भेद इत्यपि ।
अंशाधिकं यदा खेटान्तरं स्यात् स समागमः ॥ २ ॥
अंशुमर्दनकं युद्धमंशुयोगे परस्परम् ।
अंशादूनेऽपसव्याख्यं युद्धमेकोऽत्र चेदणुः ॥ ३ ॥
उल्लेखाख्यं च तत् स्पर्शादुभेदे भेदः प्रकीर्तितः ।
समागमश्च चन्द्रेण प्रीच्यतेऽपि द्विजोत्तम ॥ ४ ॥
सूर्येणास्तमनं साकं सर्वेषां च नभःसदाम् ।
अथ तद्गणितं वक्ष्ये यथाऽधीतं पितामहात् ॥ ५ ॥

प्राग्यायिनाः खिचरयोर्द्वयोश्च

शीघ्रग्रहा मन्दग्रहाधिकक्षेत्रे ।

गतोऽन्यथा वा भविता हि योग-

स्तखेटयोर्वक्रगयोस्तु वामम् ॥ ६ ॥

प्राग्यायिखेटाऽभ्यधिको व्यतीती

भावी च वक्रद्युधरेऽधिकश्चेत् ।

तत्खेटयोरन्तरलिप्तिकाश्च

स्वस्यष्टभुक्त्याऽभिहता विभक्ताः ॥ ७ ॥

गत्यन्तरेणैव तयोरथैक-

मार्गस्थयोश्चेदथ भिन्नगत्योः ।

तद्भुक्तियोगेन कलादि लब्धं

शोध्यं गते भाविनि देयमत्र ॥ ८ ॥

तयोर्यत्रगयोर्देयं गते शोध्यं च भाविनि ।

एकस्मिन् वक्रगे शोध्यं देयं मार्गिणि भाविनि ॥ ९ ॥

संयोगेऽथ गते शोध्यं मार्गगे वक्रगे घनम् ।

राश्र्यंशादिसमौ खेटो भवेतामिति संस्कृतौ ॥ १० ॥

ग्रहान्तरकलास्तास्तु हृता भुक्त्यन्तरेण वा ।

भुक्तियोगेन तल्लब्धं दिनादिकफलं भवेत् ॥ ११ ॥

अथच्छयाङ्गुलाभ्यस्ताः क्षेपलिताश्च भास्करैः ।

लब्धं तेन हता नाडी खनतस्य विभाजिता ॥ १२ ॥

खुदिनार्धेन लब्धं यत् तदघनफलं भवेत् ।

खुमृगं सौम्यविघ्नमे पद्यात् प्राक्स्थितखेचरे ॥ १३ ॥

याभ्यबाणे विलोमेन एवमाघनसंस्कृतिः ।

रागिप्रययुतात् खेटात् क्रान्तेर्भागाः शरारहताः ॥ १४ ॥

यद्युभावपि संदीप्तौ भवतस्तौ समागमौ ।
 तावुभावपि रूक्षौ चेत् तदा स्तः कूटविग्रहौ ॥ २४ ॥
 प्रायः शुक्र उदक्स्थो वा याम्यदिवस्थः सदा जयी ।
 ताराग्रहेभ्यः सर्वेभ्यो महत्त्वान्मण्डलस्य च ॥ २५ ॥
 स्वस्वकक्षास्थितात् खेटा गगने विचरन्ति हि ।
 मर्त्यदृग्निपथे भान्ति संयुक्ता इव वत्सल ॥ २६ ॥
 परन्तु मम खेटानां दर्शिता विश्वयोनिना ।
 हिताहिताय लोकानां कल्पनेयं द्विजोत्तम ॥ २७ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिवृद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विग्वप्रकाशे
 ताराग्रहयोगाधिकारः सप्तमः ॥ ७ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

नक्षत्राणामथो वक्ष्ये स्वराश्विबलये स्थितिम् ।
 तत्राग्रे वामदेव त्वं शृणुष्वैकाग्रमानस ॥ १ ॥
 अष्टौ ६ नखाः २० सप्तशुणा ३७ नवाब्धौ ४६
 रामर्त्तवो ६३ बाणनगा-७५ स्त्रिनन्दाः-६३ ।
 रसाभ्रचन्द्रा-१०६ अ नवाभ्रचन्द्रा १०६
 नवाश्विचन्द्रा १२६ युगवेदचन्द्राः १४४ ॥ २ ॥
 शराक्षचन्द्रा १५५ वियदद्रिचन्द्राः १७०
 खसर्पचन्द्रा १८० नवनन्दचन्द्राः १६६ ।
 शुक्रैकयुग्मं ११३ युगबाहुयुग्मं २२४
 नवाश्वियुग्मं २२६ सुयुगाश्विनश्च २४१ ॥ ३ ॥

युगाच्चनेत्रं २५४ खरसाश्विनश्च २६०

नगाङ्गनेत्राणि २६७ खनागयुग्मं २८० ।

खतन्दनेत्राणि २६० खत्राज्जरामाः ३२०

रसाश्विरामा ३२६ नगवह्निरामाः ३३७ ॥ ४ ॥

खमश्विभादेः क्रमशो लवाश्च

वाणान् प्रवक्ष्येऽथ दिशो-१०ऽर्क१२ संख्याः ।

पञ्चे-पुन्दु १ रामाः ३ नव ६ षट् ६ ख-० मश्वः ७

खं भास्करा १२ विश्व-१३ मिताः शिवा-११श्च ॥ ५ ॥

युग्मं २ तथा भानि २७ च सार्धमेकं १ । ३०

रामां ३ युगा-४ न्यङ्क-६ मिताः दलं वा ४ । ३० ।

सार्धाश्च वाणाः ५ । ३० खरसाः ६० खरामाः ३०

षड्वह्नयो ३६ऽथार्ध० । ३० लवो जिनाश्च २४ ॥ ६ ॥

षडश्विनः २६ खं० क्रमशोऽश्विभादे-

र्भागा निरुक्ताः कमलासनेन ।

दस्त्वान्तकागन्युत्तरफल्गुनीनां

मघादितिखात्यभिजिच्छ्रुतीनाम् ॥ ७ ॥

भगाजपदद्वयपुष्यभाना-

मुद्गदिशस्ते च शरा. सपूष्णाम् ।

शेषर्चकाणां यमदिक्स्थिताश्च

तत्संस्कृता क्रान्तिरिह रफुटा ख्यात ॥ ८ ॥

अगस्त्यस्य मुनेस्तात

ऋकंटादौ स्थितिः स्मृता ।

याम्यदिक्कञ्चविक्षेपः

प्रोक्तस्तस्य खकुञ्जराः ८० ॥ ६ ॥

लुब्धकस्य खनागां-७० शा

याम्ये वाणाः खसागराः ४० ।

वह्नेर्द्विवाणाः ५१ सौम्येपु-

र्गजा ८ ब्रह्महृदस्तथा ॥ १० ॥

वाणाः खाग्निमिताः ३० सौम्ये

नगवाणाः ५७ प्रजापतेः ।

तस्य वाणांशकाः प्रोक्ताः

सौम्ये कुञ्जरवह्नयः ३८ ॥ ११ ॥

अपांशत्तापयोर्भार्धे सौम्ये पञ्च ५ रसाः ६ शराः ।

निरक्षदेशे सृष्ट्यादौ तत्स्थितिर्ब्रह्मणोदिता ॥ १२ ॥

वर्त्तमानयुगे गोलं विरचय्य द्विजोत्तम ।

तारकाणां स्थितिः साध्या तथा विक्षेपकांगकाः ॥ १३ ॥

स्थितिर्यस्याद्रिवेदां ४७ श्रे

विक्षेपोऽभ्यधिको ह्ययात् ।

भागात् किञ्चित् तदा भिन्द्या-

द्रोहिण्याः शकटं तु सः ॥ १४ ॥

अथ तेषां तु धिषण्यानां प्रमाणं द्युनिशोस्तथा ।
 नतोन्नते च दृक्कर्म कुर्यात् सर्वं तु पूर्ववत् ॥ १५ ॥
 नभोगयोगवद्योगे ग्रहभुक्त्या दिनादिकम् ।
 नक्षत्रध्रुवकात् खेटोऽधिके योगो गतः स्मृतः ॥ १६ ॥
 हीने भावी ग्रहे तस्माद्दक्रगे तु विपर्ययः ।
 ग्रहेण सर्वदा तेषां विज्ञेयस्तु समागमः ॥ १७ ॥
 दक्षसौम्यद्विदिवानामार्यम्णस्य भगस्य च ।
 आहिबुध्न्याम्बुविश्लेषां योगतारोत्तरा स्मृता ॥ १८ ॥
 पुष्पस्वात्यनुराधाया ज्येष्ठायाः श्रवणस्य च ।
 मध्यमा योगतारा स्यात्कृत्तिकायास्तु पश्चिमा ॥ १९ ॥
 रोहिणीमूलयोश्चैव सर्पस्य च पुनर्वसोः ।
 पूर्वा च योगतारा स्यात्कृत्तिकायास्तु दक्षिणा ॥ २० ॥
 तथैव भरणीपिच्यरेवतीनां च दक्षिणा ।
 द्वितीया पश्चिमे तारा योगतारा करस्य च ॥ २१ ॥
 अनुक्तानां तु सर्वेषां स्थूलायास्तास्तु तारकाः ।
 रज्जुवेधाख्ययन्त्रेण ध्रुवाः शेषखचारिणाम् ॥
 साध्याः क्रान्त्यंशकास्तेभ्यो विक्षेपांशा द्विजोत्तम ॥ २२ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिवृद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विश्वप्रकाशे

नक्षत्रध्रुवाधिकारोऽष्टमः ॥ ८ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

अथ ताराग्रहाणां तु विज्ञानमुदयास्तयोः ।

भानुभाग्रस्तमूर्त्तीना वामदेव प्रवचम्यहम् ॥ १ ॥
 जीवलीहितमन्दाश्च रवितोऽभ्यधिका यदा ।
 पश्चादस्तं गता ज्ञेया ऊनाः प्रागुदयं गताः ॥ २ ॥
 एवमस्तोदितौ ज्ञेयौ वक्रितौ बुधभार्गवौ ।
 सूर्यादूनास्तदा प्राच्यामस्तं चन्द्रज्जभार्गवाः ॥ ३ ॥
 यदाऽधिकास्तदा पश्चादस्तं याता भवन्ति ते ।
 एवं यदा भवेत् प्राच्या भास्करोदयकालिकौ ॥ ४ ॥
 तदा खिचरमार्त्तगडौ कुर्याद्वा पश्चिमे तथा ।
 सूर्यास्तकालिकौ तौ च यद्दौ दृक्कर्मसंस्कृतौ ॥ ५ ॥
 तयोश्च विवरप्राणाः प्राच्यां साध्या हि पूर्ववत् ।
 प्रतीच्यां षड्भयुतयोस्तद्वल्लग्नान्तरासवः ॥ ६ ॥

ते विभक्ता. खतकैश्च

कालाशांख्या भवन्ति ते ।

शनिजीवकुजानां च

तिथि १५ रुद्र ११ घना-१७ शकाः ॥ ७ ॥

यदा तत्तुल्यकालांशा. पश्चात् तेऽस्तं गता यद्दः ।

पुनस्तत्तुल्यकालांशास्तदा पूर्वोदय गता. ॥ ८ ॥

शुक्रस्य पश्चादस्तः स्यादष्टाभि-८ रुदयं पुनः ।

तावद्भिः शैः पूर्वस्या तत्रास्तं दश १० भिल्लवैः ॥ ९ ॥

पश्चात् तावद्भिरेवांशैः कालांशैस्तदयो भवेत् ।

द्वादशांशैर्वृषस्यैवं चतुर्दश-१४ भिरंशुकैः ॥ १० ॥

उक्तांगाभ्यधिकैः कालभागैर्दृश्या भवन्ति ते ।

न्यूनैरदर्शनाः खेटा भानुभाक्रान्तमूर्त्तयः ॥ ११ ॥

तत्कालांगान्तरकलाः कालभुक्त्यन्तरोद्भूताः ।

लब्धं दिनादि च फलं भुक्तियोगेन वक्रिणि ॥ १२ ॥

स्वीयोदयप्राणचयेन भुक्ती

तयोर्विभक्ते खखसर्पचन्द्रैः १८०० ।

स्यातां तयोः कालगती च ताभ्यो

दिनादिकं स्याद्गतगम्ययोश्च ॥ १३ ॥

ब्रह्मदृष्ट्याधचित्राश्च

स्वातिः कुम्भोद्भवोऽदितिः ।

अभिजिच्छक्रभं दृश्या-

दृश्या त्रिंशदां-१३ शकैरपि ॥ १४ ॥

रोहिणी च मघा हस्तः थवणः फलानौद्वयम् ।

धनिष्ठा च विशाखा च दस्रभं मनु-१४ भिल्वैः ॥ १५ ॥

आश्लेषामूलमैत्राणि कृत्तिका रुद्रद्वैवतम् ।

आषाढाद्वयमेतानि दृश्यन्ते शरभू-१५ लवैः ॥ १६ ॥

मृगशीर्षं च भरणी पुष्यो दृश्यः कुवाञ्छभिः २१ ।

शेषाणि भानि दृश्यानि सप्तमृभि-१० मितान्शुकैः ॥ १७ ॥

कालांगाः खखनागैक-१८००

गुणिताः खोदयामुभिः ।

विमक्त्याऽऽप्ताः स्फुटांशास्ते

तैः स्युर्दृश्या अदर्शनाः ॥ १८ ॥

प्राग्गुद्गमः सदैतेषां पश्चादक्षमंयस्तथा ।

रविद्युभक्त्याऽऽवाप्तिः स्यादिनादेर्गतगम्ययोः ॥ १९ ॥

आहिर्बुध्न्याभिलित् स्वातिर्ब्रह्महृद्भानि वासवम् ।

भानुभाभिर्न लुप्यन्ते ह्युदग्दित्वादिषोस्तथा ॥ २० ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्तम्भे विषयप्रकाशे

ग्रहोदयास्ताधिकारो नवमः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ॥

अर्थतः संप्रवक्ष्यामि दृश्यादृश्यं विप्रोस्तथा ।

इहोन्नतिं द्विजेषु कालं तदुदयास्तयोः ॥ १ ॥

दृश्यादृश्यविधिः प्राग्बत् कार्यचन्द्रमसोऽन्तरैः ।

द्वादशांशमितैः पश्चाद्दृश्यः प्राग्यात्यदृश्यताम् ॥ २ ॥

अधार्केण्डोः स्फुटक्रान्त्योर्दिक्स्थाम्ये विवरं युतिः ।

दिग्भेदे तज्ज्यका कार्या ज्ञेया सा दक्षिणोत्तरा ॥ ३ ॥

दिगैक्येऽल्पा विधोः क्रान्ती रवेः क्रान्तेर्यदा तदा ।

चन्द्रक्रान्तिदिशो वामं ज्ञेया ज्या दक्षिणोत्तरा ॥ ४ ॥

वा दिगैक्येऽधिका क्रान्तिस्तदा क्रान्तिदिगेव दिक् ।

दिग्भेदेऽल्पाऽधिका क्रान्तिस्तदा क्रान्तिदिगेव दिक् ॥ ५ ॥

सध्यष्टतगतेन्दोर्भाक्शांसंगुणिता तु सा ।

तथा हीनार्कं १२ निघ्नयच्चकीवा चैदुत्तरां भवेत् ॥ ६ ॥
 शिष्टं याम्यं न चेद्दोना वामहीना तदोत्तरम् ।
 दक्षिणा सहिता कार्या भक्ता लम्बज्यया फलम् ॥ ७ ॥
 भुजः स्वदिङ्मुखो ज्ञेयः कोटिरत्रार्कसन्निभा ।
 श्रवणो भुजकोटिभ्यामेवं अक्षं भवेदिह ॥ ८ ॥
 अर्कानचन्द्रभागेभ्यः शुक्लं पञ्चदशोद्धृतम् ।
 चन्द्रत्रिम्बाहुलाभ्यस्तं हृतं द्वादशभिः स्फुटम् ॥ ९ ॥

अर्कस्थानाभिर्धं विन्दुं
 कृत्वाऽऽदौ समभूतले ।

तस्मात् स्वदिङ्मुखो वाङ्मः

कोटिः पश्चान्मुखी ततः ॥ १० ॥

विन्दुकोट्यग्रकं कर्ण-

स्तदयाञ्चन्द्रमण्डलम् ।

तन्मध्ये कर्णमार्गेण

दिक्क्षिदिं परिकल्पयेत् ॥ ११ ॥

कर्णातद्विम्बयोगाच्च शुक्लं मध्ये प्रवेशयेत् ।

शुक्लाग्रयाम्योत्तरयो रेखा कार्या द्विजोत्तम ॥ १२ ॥

तन्मण्डलयुतौ विन्दूदत्त्वा मध्ये तयोस्तिमी ।

तन्मत्स्यमुखपुच्छेभ्यः सूत्रे यत्र प्रसारिते ॥ १३ ॥

मण्डले स्पृशतस्तत्र विन्दूदत्त्वाऽयं विन्दुः ।

त्रयो भवन्ति तत्रिस्पृग्घनुः कुर्या द्विजोत्तम ॥ १३ ॥

प्राग्विम्बं यादृगेव स्यात्

तादृक् तत्र दिने शशी ।

कीदृया दिक्साधनात् तिर्यक्-

सूत्रान्ते शृङ्गमुन्नतम् ॥ १५ ॥

दर्शयेदुन्नतां कोटिं कृत्वा चन्द्रस्य चाकृतिम् ।

कृष्णे षड्भयुतं सूर्यं विशोध्येन्दोस्तथा सितम् ॥ १६ ॥

दद्याद्दामं भुजं तत्र पश्चिमं मण्डलं विधोः ।

अथ वृत्तिम द्विजश्रेष्ठ कालं तदुदयास्तयोः ॥ १७ ॥

लग्नान्तरासवः कार्या रवीन्द्रोः षड्भयुक्तयोः ।

चेदेकराशादुभयोः कार्या विवरलिप्तिकाः ॥ १८ ॥

ताभ्यो नाड्यो हते ताभिर्दुर्घगती चन्द्रसूर्ययोः ।

षष्टिभक्ते ६० फले ताभ्यां संयुतौ चन्द्रभास्करौ ॥ १९ ॥

पुनः प्राग्वत् तयोः कार्या विवरमाणसद्ययाः ।

एवं यावत् स्थिरीभूताः कर्त्तव्या विवरासवः ॥ २० ॥

रवेरस्तमयाच्छुक्लो तैः प्राणैरस्तमेति हि ।

अद्भ्यः क्षणपक्षे तु सषड्भोऽर्को विधीयते ॥ २१ ॥

प्राग्वत् तयोश्च कर्त्तव्याः सुस्थिरा विवरासवः ।

सूर्यास्तादुदयं याति प्राणैस्तैः शशलाञ्छनः ॥ २२ ॥

अर्कशोर्धिवरमाणैः शुक्लो सूर्योदयाद्भवेत् ।

चन्द्रोदयमयास्तं स्यात् क्षण्ये षड्भयुतेन्दुतः ॥ २३ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिबृहवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विश्वप्रकाशे
शृङ्गोत्थधिकारो दशमः ॥ १० ॥

वामदेव उवाच ।

देवदेव मुनिश्रेष्ठ भक्तानुग्रहकारक ।

भवत्यसादात् सुज्ञातं ज्योतिषां चरितं महत् ॥ १ ॥

द्विधा कालं तु तन्मानं भयहाणां परिभ्रमम् ।

ग्रहाणामष्टधा ऋज्वी दृश्याऽदृश्या विधोः किल ॥ २ ॥

दिग्द्वेयकालावगमो ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

शृङ्गोन्नती शशाङ्कस्य तथा योगो नभोगयोः ॥ ३ ॥

अथातः श्योतुमिच्छामि व्यतिपातं दयानिधे ।

कथमादौ तदुत्पत्तिः किं फलं ज्ञानदानतः ॥ ४ ॥

कोऽत्र भेदोऽथ वा ज्ञेयो वैधृतव्यतिपातयोः ।

कर्मणा केन साध्योऽसौ कथ्यतामखिलं गुरो ॥ ५ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

साधु घटं द्वित्रश्रेष्ठ पातं पुष्ट्यतमाधिकम् ।

रहस्यं ज्योतिषां दिव्यं शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ६ ॥

सूर्याचन्द्रमसोः क्रान्तिसाम्बधोः स्पर्शनाद्भवेत् ।

प्रवहमेरितस्तादृक्कीधोद्भूतो हुताशनः ॥ ७ ॥

तस्मादुत्पद्यते कोऽपि पुमान्त्वन्तर्दुर्मुखः ।

स क्षण्यो दाहयन्पुर्णोहिताघ्नो भयावहः ॥ ८ ॥

सर्वानिष्टकरः पुष्टो मुक्तकेशो महोदरः ।
 एवंविधः समुद्रभूतः संसारिऽयं समन्ततः ॥ ६ ॥
 परिस्त्रम्य निपत्यात्र विश्रम्यान्तर्हितो भवेत् ।
 शुभमद्गलकर्माणि लोकानां च विनाशयेत् ॥ १० ॥
 स्नानदानादिकास्तत्र जपश्राद्धादिकाः क्रियाः ।
 कदापि कुरुते मर्त्यः सुमहत् फलमश्नुते ॥ ११ ॥
 सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे कोटिस्वर्णार्पणे फलम् ।
 तत् फलं लभते पाते स्नानश्राद्धजपादिना ॥ १२ ॥
 उत्पाते लक्षगुणितं भ्रमणे कोटिसंगुणम् ।
 पातेऽर्थावुदगुणितं पतिते कृतमक्षयम् ॥ १३ ॥
 पातकालः सुदुर्ज्ञेयो ज्योतिःशास्त्रे द्विजोत्तम ।
 किं दुर्ज्ञेयं सुगणकैर्गणितार्णवपारमैः ॥ १४ ॥
 यः पातसंभवं वेद स वेद परमां गतिम् ।
 यस्मिन् ज्ञाते तु सज्ज्ञानं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥ १५ ॥
 एकायने यटाऽर्केन्दू समे क्रान्ती तथोयुतौ ।
 चक्रं नाम्ना वैधतास्थो ज्ञेयोऽसौ द्विजपुङ्गव ॥ १६ ॥
 भिन्नायनावेकदिशौ तौ चैत् क्रान्ती समे तयोः ।
 व्यतिपातस्तदा पातो भगणार्धे तथोयुतौ ॥ १७ ॥
 चक्रचक्रार्धतुल्ये वा कियद्भागदिकीनके ।
 सायनार्केन्दुयोगे चैत् तदा पातस्य संभवः ॥ १८ ॥

अथ चक्रार्धचक्रोनाधिकलिप्ता विभाजिताः ।

भुक्तियोगेन लब्धं यद्दिनादि गतगम्ययोः ॥ १६ ॥

तदाऽर्केन्दोः स्फुटक्रान्ती

साध्ये युगमपदस्य च ।

विधोः क्रान्ती रवे. क्रान्तेः

पातो भाव्यधिका यदि ॥ २० ॥

जना गतस्तदा ज्ञेयो

वाममोजपदस्य च ।

तत्क्रान्तिजीवे गुणिते

त्रिज्यया १००० च पृथक् पृथक् ॥ २१ ॥

परक्रान्तिज्ययापू० ४भक्ते तच्चापि च तदन्तरम् ।

चन्द्रे हीनं घनं कार्यं गतैष्य पातसंभवे ॥ २२ ॥

तदन्तराशगुणिता भानुभुक्तिर्विभाजिता ।

चन्द्रभुक्त्या घनशीं स्याद्रवौ भागादि चन्द्रवत् ॥ २३ ॥

तद्वत् पातफलं ज्ञेयं देयं पाते विपर्ययात् ।

पुन. क्रान्ती तयो साध्ये गतैष्यत्वं विचार्य च ॥ २४ ॥

पूर्ववच्चापविवरसंस्कृतेन्दुस्ततो रवि ।

पातः पुनस्तयोः क्रान्ती एवं यावत् समे भवेत् ॥ २५ ॥

क्रान्तिसाम्यं भवेच्चन्द्रेऽधिकोने चार्धरात्रिकात् ।

एयोऽधिको वा पातोऽत्र तयोर्विवरलिप्तिकाः ॥ २६ ॥

षष्टि-६० निघ्ना हृताद्यन्द्रभुक्त्या लब्धाश्च नाडिकाः ।
ताभिर्गतैष्ये पातस्य मध्यकालोऽर्धरात्रिकात् ॥ २७ ॥

अष्टेष्टयातैष्यघटीभिरस्मा-

दर्वेन्दुतः क्रान्तिकलाः प्रसाध्याः ।

द्विगैक्यभेदे च तदन्तरैक्यं

हरौ भवेतां व्यतिपातयोगे ॥ २८ ॥

प्रावेशिको निर्गमकालिकश्च

तदन्यथा वैष्टतपातयोगे ।

तन्मानयोगार्धकलाः पुरात्र-

दभीष्टनाडीगुणिता हराम्नाः ॥ २९ ॥

प्रवेशे निर्गमे पाते तयोः क्रान्त्यन्तरे सदा ।

मानयोगार्धतुल्यं स्याद्दामदेव द्विजोत्तम ॥ ३० ॥

तस्मात् तत्क्रान्तिविक्षेपं

तन्मानैक्यकलादलात् ।

यावन्न्यूनं हि तावत् स्यात्

क्रान्तिपातस्य संभवः ॥ ३१ ॥

संभूय विभ्रस्य निपत्य पूर्वं

विथस्य किञ्चित् पुनरुत्थितः सन् ।

पुनस्तथाऽऽस्वाम्य विनाशमेति

क्षेपं नरः कोऽपि शुभानि निघ्नन् ॥ ३२ ॥

यस्मिन् काले क्रान्तिसाम्ये रवीन्द्रोः

स्तस्मिन् काले संज्वलज्ज्वालजाले ।

ज्ञानं जप्तं प्राणिभिर्दत्तमत्र

तत्तज्ज्ञात्वा सर्वमक्षय्यमेति ॥ ३३ ॥

इत्येतत् परमं पुण्यं गुह्यमध्वात्मसंज्ञकम् ।

गोपनीयं प्रयत्नेन तवाग्रे कथितं मया ॥ ३४ ॥

एतच्छिष्याय शुभाय कालज्ञाय मनस्विने ।

कृतज्ञाय विनीताय दातव्यं च द्विजोत्तम ॥ ३५ ॥

सूखाय दुष्कुलीनाय तथा चानृतवादिने ।

कुपरीक्षितशिष्याय दातव्यं न कदाचन ॥ ३६ ॥

इति श्रीब्रह्मर्षिवृहवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विष्वक्काये

पाताधिकार एकादशः ॥ ११ ॥

वामदेवोऽथ तच्छ्रुत्वा हर्षप्रोत्फुल्ललोचनः ।

नत्वा प्रदक्षिणीकृत्योपविश्य च तदग्रतः ॥ १ ॥

कृताञ्जलिर्विनीतात्मा प्रत्युवाच पुनः स तम् ।

शान्तात्मानं सुखासीनं वसिष्ठं भक्तवत्सलम् ॥ २ ॥

वामदेव उवाच ।

गुरो कृपानिधे नाथ भक्तानुग्रहकारक ।

त्वत्प्रसादान्मया ज्ञातं ज्योतिषां चरितं महत् ॥ ३ ॥

अघातः श्रोतुमिच्छामि

ब्रह्माण्डं तत् कियन्मितम् ।

कथं मही कियन्माना

किमाकारा किमाग्रया ॥ ४ ॥

कथं नगसमुद्रैश्च वेष्टिता सुनिसत्तम ।

तस्यां विभागः कति च कुत्र पातालभूमयः ॥ ५ ॥

नक्षत्रग्रहकक्षाश्च स्थिताः केन क्रमेण च ।

कथं पर्येति भगवान् भानुभूमितमोऽन्तकृत् ॥ ६ ॥

किमर्थं मर्त्यलोके च नाडीप्रष्ट्यात्मकं दिनम् ।

पितृलोके दिनं चान्द्रमासिनापि कथं मुने ॥ ७ ॥

भानोर्भगणपूर्या च स्वर्लोकानां दिनं कथम् ।

मिथो देवासुराणां च कथं वासमहर्निशम् ॥ ८ ॥

याम्यगोले दिनं स्वल्पमुदग्गोले दिनं महत् ।

तदेव भिन्नदेशे च हीनाधिक्यं च तत् कथम् ॥ ९ ॥

वर्धते क्षीयते चन्द्रः कथं वा सुनिसत्तम ।

कथं तीक्ष्णकरो ग्रीष्मो रविर्हमन्तकेऽन्यथा ॥ १० ॥

एतदन्यच्च यत्किञ्चित् कारणां कथ्यतां मुने ।

विचार्य सर्वं ब्रह्मर्षे सर्वदर्शिन् कृपां कुरु ॥ ११ ॥

श्रीवसिष्ठ उवाच ।

साधु पृष्टं महाभाग ज्योतिषां कारणं महत् ।

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि गृहणुष्वैकाग्रमानसः ॥ १२ ॥

यत्र ब्रह्म परं साक्षाद्ब्रह्मं निर्गुणं चित्तिः ।

पामुदेवः स पुरुषः पञ्चविंशत्परोऽव्ययः ॥ १३ ॥

प्रकृत्यनादिसंयोगात् कदाचिज्जातकल्पनः ।

बहुः स्यामित्यतो जातः प्रकृत्याविष्टचेतनः ॥ १४ ॥

सकर्पणोऽसौ सर्वस्यः सर्वज्ञः परमेश्वरः ।

प्रकृत्या जनयामास सृष्ट्यादौ हैममण्डकम् ॥ १५ ॥

तदन्तस्मत्सर्वं व्याप्तं ब्रह्मवियोगतः ।

तत्रानिष्टदुः प्रथमं व्यक्तं चैतन्यमुच्यते ॥ १६ ॥

तमोपहः प्रकाशात्मा व्यक्तीभूतः सनातनः ।

पुंप्रकृत्योः समीपस्यमण्डं हैमं प्रकाशयन् ॥ १७ ॥

हिरण्यगर्भो भगवांश्छन्दोभिः परिगीयते ।

आदित्योऽयं समाख्यातो जगतामादिभूर्यतः ॥ १८ ॥

प्रसूत्या सूर्य आख्यातः सविता तनसां परः ।

परं ज्योतिस्त्रिजगता वाङ्मन्त्राभ्यन्तरभासकः ॥ १९ ॥

महानिति समस्तानामाययाञ्ज्जज्ञिजन्मनोः ।

ऋचोऽस्य मण्डलं सूक्ष्मं मूर्त्तं सामचञ्जुस्तथा ॥ २० ॥

कालात्मा कालकृत् सूक्ष्मः सर्वज्ञः सर्वभूतभृत् ।

रघे विश्वमयं चक्रं कृत्वा संवत्सरात्मकम् ॥ २१ ॥

सप्ताश्वसंयुतो विश्वं पर्येत्येव सदा वशी ।

ज्ञानध्यानयुजां पुंसां ब्रह्मान्तं ब्रह्मलोकदम् ॥ २२ ॥

जातस्तस्मादहंकारो ब्रह्मात्मा सृष्टिकृद्विभुः ।

तस्मै ददौ मेरान् देवो वरान् लोकापितामहः ॥ २३ ॥

तं प्रतिष्ठाप्याहृदमध्ये स्वयं पर्येति भासयन् ।
 अहङ्कारान्मनो जज्ञे मनसश्चन्द्रमास्तथा ॥ २४ ॥
 सूर्योऽङ्गस्तेजसां राशिः शान्तबुद्धिः प्रकीर्तितः ।
 तम प्रधानान्मनसः संजज्ञे पवनस्ततः ॥ २५ ॥
 ततस्तेजा जलं तस्मात् पृथिवी जलतोऽभवत् ।
 उत्तरोत्तरदृष्ट्या तु गुणा भूतेषु संश्रिता ॥ २६ ॥
 अग्नीषोमौ भानुचन्द्रौ भूतानि च कुजादयः ।
 तेजोऽनिवियहारिवायुश्चः क्रमशोऽभवत् ॥ २७ ॥
 पुनर्द्वादशधाऽऽत्मानं जज्ञे राशिस्वरूपिणम् ।
 पुनर्नक्षत्ररूपेषु जज्ञे विंशतिधाऽभवत् ॥ २८ ॥
 तस्यैव मनसोत्पन्ना वयं सप्तर्षयो द्विज ।
 ततो ब्रह्माऽसृजद्विश्वं व्योतिस्रक्रं विरच्य च ॥ २९ ॥
 गुणकर्मविभागेन देवपूर्वं चराचरम् ।
 बीजरूपं द्विजथेष्ठ पुरावत् तदनुक्रमात् ॥ ३० ॥
 ततो ग्रहर्चताराणां भृगोलस्य तथा विभुः ।
 सुप्तसुराणां मर्त्यानां नागानां च तथा स्थितिम् ॥ ३१ ॥
 विभागं कल्पयामास यथास्त्वं वेददर्शनात् ।
 ब्रह्माण्डेऽस्मिन् द्विजथेष्ठ तथाऽन्येषां पितामहः ॥ ३२ ॥
 गोलाकृति तदण्डं च हैमं ब्रह्माण्डमुच्यते ।
 तन्मध्ये परिधिर्धिया व्योमकक्षा द्विजात्म ॥ ३३ ॥

मद्यस्य स्वादुनीरस्य सप्तैवं क्रमशोऽव्ययः ।
 यद्योत्तरं च परिधिर्न्यूनसोपा क्रमाद्भवत् ॥ ४२ ॥
 लवणाब्धितटे सौम्ये नगर्यो देवनिर्मिताः ।
 भूमध्यवलये तस्मिन् प्राकारे व्यजसञ्जके ॥ ४३ ॥
 देशासुरविभागाख्ये चतस्रश्च द्विजोत्तम ।
 शोभिताः स्वर्णरत्नाद्यैः प्रकाराट्टालतोरणैः ॥ ४४ ॥
 लङ्काभूमध्यवलये प्राच्यां वाणाङ्गभास्करैः १२६५ ।
 ततो येजगसंघैश्च यमकोटिः स्थिता द्विज ॥ ४५ ॥
 ततः प्राच्या हि तावद्द्विर्योजनैः १२६५ सिद्धपत्तनम् ।
 वसन्ति तत्र सिद्धाश्च महात्मानो गतव्यथा ॥ ४६ ॥
 ततः प्राच्यां हि तावद्द्विर्योजनैः १२६५ रोमपत्तनम् ।
 रोमपत्तनतो लङ्का तावद्द्विर्योजनैः स्थिता ॥ ४७ ॥
 प्राच्यामेव हि तावद्द्वयोत्तरो मेघः सुरालयः ।
 तावद्द्विर्योजनैर्याम्प्रे सुमेरुदानवालयः ॥ ४८ ॥
 तद्दधो नरकाः स्वादुनीराव्यौ वडवानलः ।
 एवं भूत्तप्रादेन पट्टं स्थानानि निरन्तरम् ॥ ४९ ॥
 लङ्कातः समसूत्रे च तद्दधः सिद्धपत्तनम् ।
 तथैव सिद्धनगराद्यमकोटिरथः स्थिता ॥ ५० ॥
 यथात्मानं भूपरिस्थं मन्यन्ते च सुरासुरा ।
 नागराः समसूत्रस्थास्तदधश्च परस्परम् ॥ ५१ ॥

अथ मेघतुलादिस्थितासामुपरिगी रविः ।
 भ्रमत्वतो न तत्रास्ति मध्यच्छाया द्विजोत्तम ॥ ५२ ॥
 व्यक्षदेशस्थितैर्मर्त्यैर्ध्रुवतारे समौचिते ।
 वामदेवोभये साक्षात् सौम्ययाम्यध्रुवाश्रिते ॥ ५३ ॥
 अतो निरक्षदेशे च नाक्षांशा न पलप्रभा ।
 लम्बकांशाश्च नवतिर्भवन्ति द्विजसत्तम ॥ ५४ ॥
 सुगसुरासामुभये ध्रुवतारे खमध्यगे ।
 तत्राक्षांशाश्च नवतिर्लम्बांशाः पूर्णमेव हि ॥ ५५ ॥
 भ्रमत्यजस्रं वियति ज्योतिश्चक्रं ध्रुवाश्रितम् ।
 प्रवहानिलवहं च जलयन्त्रमिव द्विज ॥ ५६ ॥
 निरक्षदेशतः सौम्ये नरो याति यथा ।
 तथा तथा ध्रुवः सौम्यः क्षितेरुच्चगतो भवेत् ॥ ५७ ॥
 याम्यध्रुवश्चैव तथा याम्यभूवलयादधः ।
 एवं याम्ये नरो याति यथा याम्यध्रुवोच्छ्रितम् ॥ ५८ ॥
 ध्रुवोन्मत्तिवशादेव देवभागे पलांशकाः ।
 तद्दीना नवतिर्याम्या लम्बकांशा द्विजोत्तम ॥ ५९ ॥
 तथैव दैत्यभागे च सौम्या याम्यध्रुवोच्छ्रितेः ।
 अर्धांशा लम्बकांशाश्च भवन्ति द्विजसत्तम ॥ ६० ॥

अभीष्टयोजनाभ्यस्ता

नवति-६० च विभाजिता ।

भूदत्तपादै १२६५ रक्षांश

वामं सूर्योजनानि च ॥ ६१ ॥

जम्बूद्वीपो भुवोऽर्धं य-

दुदकस्य लवणार्णवात् ।

अर्धेऽन्यस्त्रिन् याम्यभागे

द्वीपा. स्युः शाकपूर्वकाः ॥ ६२ ॥

शाकं च शालालं कौशं क्रौञ्चं गोमेदकं क्रमात् ।

पुष्करं चेति विज्ञेयं द्वयोर्मध्ये समुद्रयोः ॥ ६३ ॥

सौम्यभागे द्विजथेष्ठ लङ्कातो हिमपर्वतः ।

हेमकूटगिरिस्तस्मात् ततो निषधपर्वतः ॥ ६४ ॥

यमकोटिरुदग्ज्ञेयो माल्यवानचलो द्विज ।

गन्धमादननामागः सौम्यो रोमकपत्तनात् ॥ ६५ ॥

सिद्धपत्तनतश्चैव शृङ्गवान् पर्वतस्ततः ।

शुक्लाचलस्ततो नीलपर्वतश्चात्तरे स्थितः ॥ ६६ ॥

लङ्काहिमागयोर्मध्ये वर्षं भारतसंज्ञकम् ।

हिमागहेमकूटान्तः किन्नरं वर्षमीरितम् ॥ ६७ ॥

हरिवर्षं द्विजथेष्ठ हेमकूटनिषधयोः ।

माल्यप्रथमकोट्योरथ वर्षं भद्रतुरङ्गमम् ॥ ६८ ॥

केतुमालामिधं रोमगन्धमादनयोर्द्विज ।

सिद्धशृङ्गवतोर्मध्ये कुरुवर्षं महामते ॥ ६९ ॥

शृङ्खलवच्छुक्लयोर्मध्ये हिरण्याख्यं समीरितम् ।

वर्षं सुरन्यकाख्यं च मध्ये यच्छुक्लनीलयोः ॥ ७० ॥

माल्यवन्नीलनिषधगन्धमादनमूर्धताम् ।

मध्ये यदत्र विज्ञेयं नाम्ना वर्षमिलाहृतम् ॥ ७१ ॥

तत्र देवाः सगन्धर्वाः सन्ति स्वर्णमयी मही ।

तन्मध्ये गिरिराजोऽयं पद्मस्य कर्णिकाकृतिः ॥ ७२ ॥

नाम्ना सुमेरुर्विख्यातो नानारत्नविभूषितः ।

द्विज हेममयो भव्यः स तु सिद्धसुरालयः ॥ ७३ ॥

अथास्य विष्कम्भनगाः सुगन्धो मन्दराचलः ।

विपुलाख्यः सुपार्श्वश्च चत्वारस्तेषु भूरुहाः ॥ ७४ ॥

उत्पन्नाः क्रमशो जम्बूकदम्बवटपिप्पलाः ।

महाजम्बूनदी जाता जम्बूफलगलद्रसात् ॥ ७५ ॥

तद्युक्ता षट्मूत् स्वर्णं तद्रसं चामृताधिकम् ।

पिबन्ति सुरसिद्धौघा अष्टते च पराङ्मुखाः ॥ ७६ ॥

नन्दनाख्यं चिचरघं धृतिसंज्ञं वनं तथा ।

वैभाजमिति तत्र स्युश्चत्वारि क्रमशो द्विज ॥ ७७ ॥

मानसं च सरस्तत्रारुणाख्यं च महाहृदम् ।

शुभवारीति चत्वारि सरांसि क्रमतो द्विज ॥ ७८ ॥

सद्रत्नकाञ्चनमये सुमेरोः शिखरत्रये ।

ब्रह्मविष्णुशिवस्यरानान्यधस्तेभ्यो दिशोधिपाः ॥ ७९ ॥

शतक्रतुश्च ज्वलनो यमो रक्षोऽम्बुषी मरुत् ।
 शशीश्चरचेति प्रतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥ ८० ॥
 अथ श्रीविष्णुचरणाद्विष्णुपादोदकी च्युता ।
 विष्कम्भाचलतो मेरौ चतुर्धाऽस्माद्द्विजोत्तम ॥ ८१ ॥
 भद्राश्ववर्षे शीताख्या चक्षुः स्यात् केतुमालकी ।
 भारतेऽलकनन्देयं कुरुवर्षे च भद्रिका ॥ ८२ ॥
 ऐन्द्रं कसेरुसंज्ञं च ताम्बपखं गमस्तिमत् ।
 कुमारिकाख्यं नागं च सौम्यं वाङ्मणसंज्ञकम् ॥ ८३ ॥
 गाम्बर्भमिति खण्डानि नव ज्ञेयानि भारते ।
 कुमारिकाख्ये खण्डेऽस्मिन् स्थिता वर्णव्यवस्थितिः ॥ ८४ ॥
 माहेन्द्रशुक्लिमलया ऋक्षकः परियात्रकः ।
 सद्याचलो विन्ध्यगिरिरिह सप्तकुलाचलाः ॥ ८५ ॥
 अथ सूर्योदयो यत्र तत्र पूर्वा दिगौरिता ।
 अस्तं यात्यपरा तत्र तन्मत्स्यादखिला दिशः ॥ ८६ ॥
 तस्मात् सुरालयो मेरुः सौम्यदिक्स्थः सदा स्थितः ।
 सर्वेषां याम्यभागस्था षोडशैर्जरकदानवाः ॥ ८७ ॥
 साक्षात् प्राची तु यत्र स्याद्दुदयो विपुवहिने ।
 यत्रास्तं पश्चिमा सा तु तन्मत्स्येभ्योऽखिला दिशः ॥ ८८ ॥
 यदा लङ्कापुरे भानोरुदयो भवति द्विज ।
 जंघ्याहो यमकोट्यां च सूर्यारतं सिद्धपत्तने ॥ ८९ ॥

रात्र्यर्धं रोमके देशे तदा भवति सुव्रत ।
 एवं भ्रमति चण्डांशुर्दिनरात्रिं विभावयन् ॥ ६० ॥
 सूर्यस्यादर्शनं रात्रिर्दिनं तद्दर्शनात्मकम् ।
 भृजटत्तादुपरि च स्थितोऽर्को दर्शनं स्मृतम् ॥ ६१ ॥
 भूगोलान्तःपुटे सप्त रम्याः पातालभूमयः ।
 तत्र नागासुराः सिद्धा निवसन्ति द्विजोत्तम ॥ ६२ ॥
 न भानुकरसंचारस्तत्रोद्द्योतस्तु जायते ।
 नागानां मणितैजोभिर्दिव्यौषधिरसोदयः ॥ ६३ ॥
 निरक्षविषये भानुः क्रान्त्यंशैर्दक्षिणोत्तरे ।
 खस्त्रस्तिकात्रतस्तेन हीना नवतिरुन्नतः ॥ ६४ ॥
 अथ साक्षेऽपमांशाक्षविशेषाद्युत्तितो रविः ।
 नतो भवति शीर्षाञ्च तद्दिग्भेदे समे क्रमात् ॥ ६५ ॥
 परक्रान्तिमितेऽक्षांशे भुवः पञ्चदशे लवे ।
 सौम्यशाम्यायनान्तेऽर्को देवासुरविभागयोः ॥ ६६ ॥
 खस्त्रस्तिकगतो ज्ञेयस्तन्मध्ये च रवेर्विभा ।
 याम्योत्तरा स्यादपमांशमितेऽक्षे खमध्यगः ॥ ६७ ॥
 सर्वत्रैव महीगोले स्वस्थानमुपरि स्थितम् ।
 मानवा मुनयः सिद्धा मन्यन्ते च सुरासुराः ॥ ६८ ॥
 सहस्रगोत्या शतं १८० व्योममागानां यान्ति हरूपयम् ।
 सर्वेषामसुराणां सुराणां च तथा नृशाम् ॥ ६९ ॥

सर्वत्र विषुवद्भानु-

ध्रुवयोरन्तरं सदा ।

नवत्यंशा ६० सदक्क्रान्तौ

षट्पञ्च-६६ शान्तरं परम् ॥ १०० ॥

याम्येऽथ परमक्रान्तावन्तरं ध्रुवसूर्ययोः ।

वेदभूमि-११४ भागाश्च सर्वदेशे द्विजोत्तम ॥ १०१ ॥

यस्माद्यथा यथा सौम्ये नरो याति तथा तथा ।

ध्रुवौच्च्यं सौम्यतारौच्च्यं याम्यतारकनीचता ॥ १०२ ॥

षट्पष्टिभागात्ते देशे सौम्ययाम्यायनान्तरे ।

भ्रमन्तं तरणिं पश्येद्ध्रुवस्य परितो द्विज ॥ १०३ ॥

यावत् षष्टिघटीस्तत्र तस्मात् षष्टिघटीदिनम् ।

तथा याम्यायनान्तेऽर्को भूजहत्तादधःस्थितः ॥ १०४ ॥

यतः षष्टिघटीयाव-

दत्तस्तत्र निशा मता ।

नाडीषष्टिमिताऽन्यस्मिन्

दिने षट्त्रिचयौ तथा ॥ १०५ ॥

तत्रापि विषुवद्भानो

नाडीत्रिंशद्दिनं भवेत् ।

मेघान्तेऽर्के सपादं च

गोमि-३६ । १५ नाडीमितं दिनम् ॥ १०६ ॥

दृषान्ते दिनमानं च

नाडिकाः सप्त सागराः ४७ । ३८ ।

तत्रैव च द्विजयेष्ठ

अष्टत्रिंशत् पलानि च ॥ १०७ ॥

रसाद्वाद्यान्तरालोऽहोरात्रं षष्टिघटीमितम् ।

सौम्ययाम्ये तद्ग्रेऽस्ते दिनरात्रिविचित्रता ॥ १०८ ॥

निरक्षाद्वाणसप्ताङ्ग-६७५

योजने विषये द्विज ।

भवन्ति पलभागाश्च

सत्रयंशा नन्दरासभाः ६६ । २० ॥ १०९ ॥

तत्रार्की देवभागे च धनुर्मकरसंस्थितः ।

न दृश्यते दैत्यभागे मिथुने कर्कटे स्थितः ॥ ११० ॥

निरघात् खरुभूचन्द्र-

योजने विषये तथा ।

साङ्घिसर्पाद्रयो-७८ । १५

७८ांशास्तत्र भानुर्न दृश्यते ॥ १११ ॥

देवभागे स्थितो दृष्टिकादिराशिचतुष्टयं ।

तथैवामुरभागे च दृष्याद्ये भवतुष्टयं ॥ ११२ ॥

अथ मेरौ भवत्कार्धं मेपादेर्भास्करं सुराः ।

सुखं भवन्तं पश्यन्ति सक्तदेवोदितं रिज ॥ ११३ ॥

तुलादेश्च भ्रमकार्धे न यश्यन्ति तथा रविम् ।
 सप्तदेशोदितं दैत्या भ्रमन्तमपसव्यगम् ॥ ११४ ॥
 मेघादौ च सुराः सर्वे पश्यन्त्यर्धोदितं रविम् ।
 तदाऽर्धास्तमितं दैत्यास्तुलादौ च विपर्ययः ॥ ११५ ॥
 विपर्ययाद्दत्तस्तेषामहोरात्रं भवेद्द्विज ।
 सौरवर्षमितं तत् स्याद्दिनरात्रिदलेऽयने ॥ ११६ ॥
 विषुवेषु दिने कुज्याभावः सूर्योदयं यतः ।
 साक्षात् प्राच्यामन्यदिने ह्युदयः कुज्यकावशात् ॥ ११७ ॥
 मेघादेः प्रत्यहं सूर्यो भ्रमत्युत्तरसञ्चरात् ।
 व्याघ्रव्य कर्कटादेश्च दक्षिणाभिमुखं गतः ॥ ११८ ॥
 भ्रमत्युत्तरगोलेऽथ तुलादेर्दक्षिणां चरन् ।
 भ्रमत्येवं मृगादेश्च व्याघ्रव्याकीं ह्युदङ्मुखः ॥ ११९ ॥
 अक्षक्रान्तिवशादेवं दिनरात्रिमितिर्भवेत् ।
 यथोत्तरं रविर्घाति दिनदृष्टिस्तथा भवेत् ॥ १२० ॥
 रात्रेर्हार्त्तोऽथ वा याम्यमर्की याति यथा ।
 दिनक्रासी निशादृष्टिः प्राच्यां दिननिशो समे ॥ १२१ ॥
 देवभागे दिननिशोः क्षयदृष्टौ यदा तदा ।
 दृष्टिस्तयो दिननिशोर्दैत्यभागे द्विजोत्तम ॥ १२२ ॥
 ग्रीष्मर्त्ता निकटे भानुरायाति द्विजसत्तम ।
 यतोऽतो देवभागेऽत्र ग्रीष्मे तीव्रकरो रधिः ॥ १२३ ॥

हेमन्ते दूरगो याति मन्दरशिरतसथा ।

दैत्यभागे तीव्रकरो शीघ्रे मन्दकरो भवेत् ॥ १२५ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धवसिष्ठप्रणीते गणितस्कन्धे विद्यप्रकाशे

भूगोलाधिकारे षाड्यः ॥ १२ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

अथ भूगोलतः (१) पूर्वाह्न-

रसवारिधिभूगजाः ८१४६६० ॥ ३ ॥

चन्द्रोच्चस्य युगाष्टाब्धि-

गजदन्ताष्टवह्वयः ३८३२८४८४ ।

वहस्यतेर्युगाङ्गाद्रि-

पञ्चाद्रिगुणभूशराः ५१३७५०६४ ॥ ४ ॥

राष्ट्रीर्वेदाङ्गनागाश्वि-

सप्तवाणवियङ्गजाः ८०५७२८६४ ।

ग्रन्तेः पञ्चशराश्व्यष्ट-

रसपसुगमास्कराः १२७६६८२५५ ॥ ५ ॥

नक्षत्राणां तदूर्ध्वं च

स्थिता कक्षा द्विजोत्तम ।

(१) इति ५मे लक्षश्लोकस्य सुस्तकस्येऽपि वृत्तान्ति । यत्र चन्द्रस्य बुधगु-
हयोः शीघ्रेणस्य मूर्धस्य च कक्षान्न ततो भेदस्य कक्षमने जायेव नवाङ्कस्योप-
रस इति । 'एतद्विद्ययादित्यवृत्ततायां एते योमकक्षामनामिदं विवेकीयम् ।

यमभृवियदभाङ्क-

गजाङ्कशरदोर्मिता २५६८६००१२ ॥ ६ ॥

तदूर्ध्वं व्योमकक्षा स्याद्ब्रह्माण्डं तन्निगद्यते ।
 भानामन्यतमस्यापि चोर्ध्वं वाऽधः स्थिता द्विज ॥ ७ ॥
 चन्द्रस्य भगणाः कल्पे गुणिताः शशिकक्षया ।
 आकाशकक्षा सा ज्ञेया करव्याप्तिस्तथा रवेः ॥ ८ ॥
 आकाशकक्षा विहता यत्कल्पभगणैः फलम् ।
 तत्तत्कक्षा भवन्तीह सुमते योजनात्मिकाः ॥ ९ ॥
 यष्ट्या विनिहता भानोः कक्षा भानां भवेदिह ।
 ऊर्ध्वस्थितस्य महती कक्षाऽल्पाऽधःस्थितस्य च ॥ १० ॥
 शीघ्रं च भगणान् भुक्ते खिचरः कक्षयाऽल्पया ।
 महत्या कक्षया भुङ्क्ते चिरेण भगणान् ग्रहः ॥ ११ ॥

द्विजयेष्ठ नभःकक्षा

१८७१२०८०८६४००००००

विभक्ता कल्पभृदिनैः

१५७७६१७८२८००० ।

ब्रजन्यनुटिनं खिटाः

प्रागाप्तैर्योजनात्मकैः ११८५८४३ ॥ १२ ॥

तद्योजनाहता चन्द्र-

कक्षा ३२४००० भक्ता खकक्षया ।

लब्धिः पञ्चदशान्ना च

स्वस्वप्राग्गतिलिप्तिकाः ॥ १३ ॥

महीकर्ण १६०० गुणा कक्षा

महीपरिधि-५०५८ ना हृता ।

तत्कर्णः स्यात् तथाऽसौ भू-

कर्णेनोनी दलीकृतः ॥ १४ ॥

तद्ग्रहौच्च्यं महीपृष्ठाद्-

विज्ञेयं दिनसत्तम ।

चन्द्रस्य कक्षाव्यासः स्या-

चन्द्राद्रिजिनदिमितः १०२४०१ ॥ १५ ॥

बुधोच्चस्याभिरामाङ्क-

नवनेत्राग्नि-३२६६३४ योजनः ।

सूर्यस्य तिथिनन्दाङ्क-

रसरामैकयोजनः १३६६६१५ ॥ १६ ॥

भौमस्य पर्वताक्षाङ्क-

रससप्ताक्षदेमितः २५०६६५७ ।

गुरोर्भास्करपञ्चाष्ट-

जिनभूपति-१६२४८५१२ योजनः ॥ १७ ॥

कक्षाव्यासो भृगोर्नन्द-

गुपभाभिगज्ञान्तया ८४२०३६ ।

चन्द्रोच्चस्य युगागाम्-

दोर्धमैकार्क-१२१२२०७४ संमितः ॥ १८ ॥

पातस्य कुयमाङ्गाश्वि-

गजवेदशराश्विनः २५४८२६२१ ।

शनेर्गजगजाग्न्यद्वि-

नगरामखंसागराः ४०३७७३८८ ॥ १९ ॥

भानां वेदाभ्रनन्दाश्वि-

नवभूयसपन्नगाः ८२१६४६०४ ।

योजनान्युदितानीह

कचाव्यासस्य सुव्रत ॥ २० ॥

खवेदवेदांश्विरसाङ्गपट्क-

गजाभ्रदेवाभ्रगजैकगोऽचा.५६१८०३३०८६६६४४४० ।

ब्रह्माण्डभाण्डोदरयोजनानि

कचायुतेर्वा नभसो भवन्ति ॥ २१ ॥

आकाशकचा १८७१२०८०८६४००००००दिनवृन्दनिघ्नी

भक्ता च कल्पोद्भवभूदिनेन १५७७६१७८२८००० ।

सर्वानि च प्राग्गीतयोजनानि

हृतानि तानि स्वककचयाऽतः ॥ २२ ॥

भवन्ति वा भास्करपूर्वकास्ते

मध्यग्रहा एवमपि प्रसाध्याः ।

मन्दोन्नपातांश्च विधाय तेषां

पूर्वं हि कलाभिधयोजनानि ॥ २३ ॥

चिराः स्वस्वकक्षायां भ्रमन्तोऽपि द्विजात्तम ।

॥ क्व चरन्तः प्रतिदिनं लसन्ते तुल्यमेव हि ॥ २० ॥

कक्षावशेनैव नभश्चरस्य

भिन्ना गतिः स्यादिति यस्य चात्मा ।

वह्नी गतिर्वा भङ्गती च कक्षा

यस्याल्पिका तस्य गतिः प्रदिष्टा ॥ २५ ॥

अतः क्षनेरल्पगतिर्निरुक्ता

चन्द्रस्य कक्षाल्पवशाच्च वह्नी ।

भवन्नपूर्तिं मद्यताऽल्पगानौ

चाल्पेन कालेन व्रजेत शैघ्रयः ॥ २६ ॥

पञ्चवकक्षाभ्रमणं च चक्र-

पाणात्पकं २१६०० तन्नियतं निरुक्तम् ।

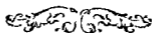
इदेष सूर्यादिनभ्रमणार्था

स्वमध्यभुक्तिभ्रमण निरुक्तम् ६ २१, ६

साघनं तदहोरात्रं सूर्यादेरसुसञ्जयम्
 ज्ञेयं मध्यममानेन वामदेव द्विजोत्तम ॥

इति श्रीमद्भारविगृह्यसिद्धप्रणीते गणितस्कन्धे
 ग्रहकक्षाध्यायस्य षोडशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

समाप्तोऽयं बृहस्पतिरिन्द्रसिद्धान्तः ।

विज्ञापनम् ।

भारतसंस्कृतमीरीज अर्थात् वाराणसीसंस्कृतपुस्तकमाला ।
 इयं पुस्तकमाला खरहयो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
 निबद्धा बहवः प्राचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमा ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति ।
 तारुण ग्रन्थान् काशिकराजकीयसंस्कृतपाठशास्त्रीपरिचिता अन्येऽपि-
 विद्वांसः शोधयन्ति । ये च पुस्तकमालारम्भखरहाद् ग्राहकास्तेः प्रत्ये-
 कखरहस्य मूल्यम् ॥) सटी घानका देयाः । ये चान्ये ग्राहकाः मध्य-
 स्थानि कानिचित् खरहानि ग्रन्थमेकं वा गृह्णन्ति ते निम्नलिखितमू-
 ल्येन प्राप्स्यन्ति । वैर्महाशयपणरीचदेव बहूनि पुस्तकानि संग्राह्याणि
 तैर्विधायितमुत्तममूल्येन तानि प्राप्स्यन्ते । विशेषवृत्तानि पत्रव्यवहा-
 रतोऽप्येवानि ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

विद्वान्तत्त्वविवेकः खरहानि १	११	०
अर्षण्डग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	१	८
तन्त्रवार्त्तिकम् खरहानि १३	३०	०
तन्त्रवार्त्तिककाव्येयः टुप्टीका खरहानि ४	४	०
कात्यायनमहर्षिप्रणीतशुक्लयजुःप्रतिशाख्यम् समाख्यं ख०६	६	०
शांख्यकारिका शंन्द्रिकाटीका—गौडपादभाष्यसहिता	०	१२
वाक्यपदीयम् खरहानि ६ (प्रथमभागे प्रथमद्वितीयकाण्डे । पुरुराजटीकासहिते खरहानि ३ । द्वितीयभागे तृतीय- काण्डम् हेलाराजटीकासहितं खरहानि ३)	६	०
रघुगङ्गाधरः सटीकः खरहानि ८	३	०
वैशेषिकदर्शनं किरणवलीटीकासंवलितप्रथमतःपादप्रणीत- भाष्यसहितम् खरहे २	२	०
पाणिन्यादि ३२ शिखासङ्ग्रहः खरहानि ३	३	०
नैष्कर्म्यविधिः सटीका खरहानि ४	४	०
शुक्लयजुषांनुक्रमसूत्रं महर्षिकात्यायनप्रणीतं समाख्यम्	४	०
आख्येदीयशौनकाप्रतिशाख्यं समाख्यं खरहानि ४	४	०
बृहद्देशपाकसूत्रम् । पदार्थदीपिकासहितं खरहानि ४	४	०
विवरणोपस्थापः । सटीकवाक्यनुपासहितः खरहे २		

सायनं तदहोरात्रं सूर्यादेरसुसञ्चयम्
 ज्ञेयं मध्यममानेन वामदेव द्विवीक्षितम् ॥ २८ ॥

इति श्रीमहापरिवृहवसिष्ठप्रणीते गणितसूत्रे विष्णुप्रकाशे
 ग्रहकक्षाध्यायस्य षोडशः ॥ १३ ॥

समाप्तोऽयं बृहवसिष्ठसिद्धान्तः ।

विज्ञापनम् ।

बनारससंस्कृतश्रीरीज अर्थात् वाराणसीसंस्कृतपुस्तकमाला ।
 द्वयं पुस्तकमाला खण्डयोः मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
 निबन्धा बहवः माचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमा ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति ।
 तांश्च ग्रन्थान् काशिकरालकीयसंस्कृतपाठशास्त्रीयपरिचिता ग्रन्थेऽपि-
 विद्वांसः शोधयन्ति । ये च पुस्तकमालारम्भखण्डाद् ग्राहकास्तैः प्रत्ये-
 कखण्डस्य मूल्यम् ॥) अष्टौ ध्यानका देयाः । ये चान्ये ग्राहकाः मध्य-
 स्थानि कानिचित् खण्डानि ग्रन्थमेकं वा गृह्णन्ति ते निम्नलिखितमू-
 ल्येन प्राप्स्यन्ति । यैर्महाशयगणैश्चेदत्र बहूनि पुस्तकानि संग्राह्याणि
 तैर्यथोचितमुत्तममूल्येन तानि प्राप्यन्ते । विशेषवृत्तानि पत्रव्यवहा-
 रतोष्ठेयानि ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

विद्वान्तत्त्वविवेकः खण्डानि ५	११	०
अर्थसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	१	८
तन्त्रवार्त्तिकम् खण्डानि १३	३०	०
तन्त्रवार्त्तिकप्रयोगः टुप्टीका खण्डानि ४	४	०
कात्यायनमहर्षिप्रणीतशुक्रयजुःप्रातिशाख्यम् सभाष्यं खण्डे	६	०
सांख्यकारिका चन्द्रिकाटीका—गीटपादभाष्यसहिता	०	१२
वाक्यपदीयम् खण्डानि ६ (प्रथमभागे प्रथमद्वितीयकोषटे .		
पुण्यराजटीकासहिते खण्डानि ३ । द्वितीयभागे तृतीय-		
काण्डम् देवाराजटीकासहितं खण्डानि ३)	६	०
रसगङ्गाधरः षटीकः खण्डानि ८	३	०
वैशेषिकदर्शनं किरणवस्तीटीकासंवलितप्रथमस्तपादमणीत-		
भाष्यसहितम् खण्डे २	२	०
पार्श्विन्यादि ३२ शिलासङ्ग्रहः खण्डानि ५	५	०
मैत्रकार्यसिद्धिः षटीका खण्डानि ४	२	०
शुक्रयजुस्सर्वानुक्रसूत्रं सूर्यसिद्धांतप्रारंभप्रणीतं सभाष्यम्	५	०
आग्नेदीयश्रीनकप्रातिशाख्यं सभाष्यं खण्डानि ४	४	०
गृहसूत्राकारणभूषणम् । पदार्थदीपिकासहितं खण्डानि ४	४	०
दिवरसोपन्यासः । षटीकवाक्यमुपासहितः खण्डे २	२	०

तत्त्वदीपनम् (पञ्चपादिकाविरचय्य च्याख्यानम्) ख० ८	८	०
वेदान्तदीपः । श्रीभगवद्रामानुजाचार्यविरचितः खण्डानि ३	३	०
पागञ्जलदर्शनं । श्रीरामानन्दविरचितकृतमणिप्रभाऽख्यवृत्तिसहि०	१	०
व्याकरणमिताक्षरा । श्रीमदश्रंभट्टाणीता खण्डानि १०	१०	०
रघुमञ्जरी । खण्डाचार्यकीमुद्या, प्रकाशेन च ग्रहिता ख० ३	३	०
भेदधिकारः । श्याम्यासहितः श्रीमदल्पयुदीक्षितकृतोपक्रम- परिक्रमसहितः खण्डे २	२	०
सोधसारी नरहरिकृतः । तद्विद्वन्मुद्रियाकरकृतटीकया सहि०	१०	०
ब्रह्मसूत्रदीपिका । श्रीमच्छङ्करानन्दभगवद्विरचिता खण्डे २	२	०
द्वैतकामधेनु । प्राचीनज्योतिषग्रन्थः खण्डानि ३	३	०
श्रीमदशुभाध्यम् । श्रीधरलभाचार्यविरचितम् । श्रीपुरुषोत्तमजीमहा- राजविरचितभाष्यप्रकाशाख्यव्याख्यासमेत खण्डानि १५	१५	०
तत्त्वशेखरः । तथा तत्त्वत्रयचतुस्तुल्यग्रहः	१	०
श्रीभाष्यवार्तिकम् । श्रीमद्रामानुजाचार्यविरचितेष्टाद्वैतसिद्धान्तप्र- तिपादनपरम् । यतीन्द्रमतदीपिका च । खण्डे २	२	०
गृह्यदीपिका । श्रीमद्भागवतदशमस्कन्धस्वरासप्तध्याख्या- निवृत्तिपरा व्याख्या । भ्रमरगीतव्याख्या च खण्डानि ४	४	०
आयवलायनसूत्रमयोगदीपिका । मञ्जुनाथार्यभट्टविरचिता	२	०
काव्यालङ्कारसूत्राणि । आचार्यवामनविरचितवृत्तिसमेतानि कामधेनुसमाख्यव्याख्यसहितानि खण्डे २	२	०
सुन्यन्तगुरुद्रुमः । श्रीपुरुषोत्तमममादविरचितः खण्डानि ३	३	०
चतुर्विंशतिसप्तशतव्याख्या । श्रीभट्टोजिदीक्षितमंकलिता	२	०
श्रीविद्वन्मण्डनम् । श्रीविद्वलनाथदीक्षितविरचितम् । गोश्यामिश्री- पुरुषोत्तमजीविरचितसुवर्णसूत्राख्यव्याख्यासहित खण्डे २	२	०
साख्यायनगृह्यसङ्ग्रहः । परिष्ठतधरवासुदेवविरचितः ।	१	०
महासिद्धान्तः । आर्यभटाचार्येण विरचितः । स० श्रीमुधाकर- द्विवेदिककृतटीकासहितः । खण्डानि, ३	३	०
न्यायलीलावती । न्यायाचार्यश्रीवराहविरचिता । खण्डं १	०	८
ज्योतिषसिद्धान्तसङ्ग्रहः तत्र श्रीमसिद्धान्तोद्देश्यसिद्धान्तोपिनामह- सिद्धान्तोद्देश्यसिद्धान्तसङ्ग्रह खण्डे २	२	४

ब्रजभूषण दास और कम्पनी

न० ४० । ५ ठठेरी बाजार, बनारस सिटी ।